

SVÁB ISKOLÁK TÖRTÉNETE BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE ÉSZAK-KELETI RÉGIÓJÁBAN

Károlyfalva, Hercegekút és Rátka iskolájának története

Készítette: Tóth Dorina Anna

Debrecen, 2014. április 28.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Kutatásom nem készült volna el *tanárain, barátaim és szüleim* biztató támogatása nélkül. Elsősorban szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, *Dr. Rébay Magdolnának*, aki megtanította a levéltári kutatómunka folyamatát, végigkísérte munkám, biztatott és türelmes tanácsaival látott el. Köszönettel tartozom a *Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiók-levéltárában dolgozóknak* segítő támogatásukért. *Bodnár Katalinnak*, a rátkai tanárnőnek, akinek szíves támogatása nélkül Rátka iskolatörténete nem születhetett volna meg. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm a *Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény sárospataki dolgozóinak* önzetlen segítségüket és támogatásukat a kutatáshoz!

ABSZTRAKT

A magyarországi németek betelepítése főként a Dunántúlra, Bácskára és a Bánátra irányult, de ennek ellenére az ország más, apró, eldugott községeiben is letelepedtek már svábok a XVIII. század elején. Ezen falvak közé tartozik a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Károlyfalva*, *Hercegkút* és *Rátka* községe. Saját kis falum, Károlyfalva szeretete motivált arra, hogy felkutassam a sváb iskolák történetét, átszöve ezt a betelepülések körülményeivel és a falvak történetével is.

A falvakban egy idősebb ember, az úgynevezett *Schulmeister* tanította a gyerekeket magyarul beszélni, németül írni és olvasni. Károlyfalván 1863-ban építettek iskolát, egy tanteremben összevont tanítás folyt: több mint 50 évig egytanítós rendszer működött. Több hivatalos és magánjellegű levél maradt ránk, illetve teljesen pontosan kidolgozott órarend a XIX. század végéről és sok értékes dokumentumon át prezentálható az iskola története.

A hercegkúti iskola pontos működésének kezdetét nem tudjuk. Főként az osztályokra lebontott tanórákról kapunk információt, illetve érdekes az is, hogy hogyan „változott” a naplókban a gyermekek nemzetisége, illetve a beszélt nyelv, a történelmi események hogyan befolyásolták a svábokat.

Rátkán az iskola megépítése 1850-ben történt, ez 1 tantermes és 1 tanerős volt, agyagpadlós, szalmatetős, majd a község átvette az iskola irányítását, de 1948-ig egyházi jellegű tanítás folyt az intézményben.

A három sváb településen ma is élnek a német hagyományok, a kisebbségi önkormányzatok célként tűzték ki maguk elé a lakosság identitástudatának felébresztését, erősítését, ez rendezvényeiken, kórusaikon és néptánc-csoportjaikban is megmutatkozik.

Kulcsszavak: Károlyfalva, Hercegkút, Rátka, sváb, iskolatörténet, népiskola

Tartalom

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	1
ABSZTRAKT	1

I. BEVEZETÉS	4
II. A SVÁB BETELEPÜLÉS KÖRÜLMÉNYEI – DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK A XVIII–XX. SZÁZADBAN	6
III. A SVÁBOK KITELEPÍTÉSE, KONFLIKTUSHELYZET A MAGYAROK ÉS SVÁBOK KÖZÖTT	13
IV. A HEGYALJAI SVÁB FALVAK MEGALAKULÁSUKTÓL NAPJAINKIG	18
IV/1. KÁROLYFALVA TÖRTÉNETE	18
IV/2. HERCEGKÚT TÖRTÉNETE	22
IV/3. RÁTKA TÖRTÉNETE	25
V. A MAGYAR OKTATÁSÜGY A XIX–XX. SZÁZADBAN: A FALVAKAT ÉRT HATÁSOK	29
V/1. AZ I. RATIO EDUCATIONIS ÉS A II. RATIO EDUCATIONIS ÉS EZEK MÓDOSÍTÁSA: AZ 1845-ÖS HELYTRATÓTANÁCSI RENDELET	29
V/2. AZ 1868. ÉVI XXXVIII. TÖRVÉNY HATÁSMECHANIZMUSA	31
V/3. AZ ALAPFOKÚ OKTATÁS A XX. SZÁZAD KÖZEPÉIG	35
V/4. KISISKOLÁK HELYZETE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN A XX. SZÁZAD VÉGÉIG: KÖRZETESÍTÉS ÉS „VISSZAKÖRZETESÍTÉS”	37
VI. A KÁROLYFALVI ISKOLA TÖRTÉNETE	39
VII. A HERCEGKÚTI ISKOLA TÖRTÉNETE	51
VII/1. A hercegekúti Római Katolikus Elemi Népiskola története	51
VII/2. A Hercegekúti Községi Gazdasági Továbbképző Népiskola története	56
VIII. A RÁTKAI ISKOLA TÖRTÉNETE	59
IX. ÖSSZEGRZÉS	65
Források	66
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	66
SZAKIRODALOM	67
INTERNETES FORRÁSOK	68
X. FÜGGELÉK	71

I. BEVEZETÉS

„A világhoz nem lehet ugyanarról és ugyanolyan hangon beszélni, mint az otthonhoz.” – írja ezt Márai Sándor.¹ A környezet, a befogadó, a szeretetteljes közösség, a mosolyok az utcán a járókelőktől, az aktív és összetartó lakosság tudja igazán otthonná tenni a lakhelyet. S kik alkothatnának kiválóbb közösséget az olyan emberektől, akiknek ősei messzi országból, közös kultúrával, nyelvvel települtek az ország különböző részeibe, ott falvakat alapítva maguknak és otthont az utódoknak? Ezen települések közé tartozik Károlyfalva, Hercegkút és Rátka községe.

A szülőfalu kedves az ember szívének. Károlyfalva, Karlsdorf az a piciny falu, ahol életem jelentős részét eltöltöttem, így esett a témaválasztásom – e személyes motiváció miatt – Károlyfalvára, s a közeli sváb községek iskolái történetének bemutatására. Az itt élő emberek meglehetősen erős sváb identitással rendelkeznek, és elkötelezettek a sváb kultúra ápolása, éltetése és továbbadása iránt, akárcsak Károlyfalva közelében található Hercegkúton (továbbiakban szerepel Trautsondorf, Trautzondorf, Trautshsondorf néven is) és a Rátkán élő svábok is. Habár sem én, sem a felmenőim nem vagyunk svábok, úgy gondolom, a szakdolgozatom segít a hagyományok megőrzésében, közelebb hozza az emberekhez ezt az egész különös kis „társadalmat”, és ezzel az írással szeretném megtisztelni szeretett falumat.

Szeretettel írok erről a hozzám közel álló kultúráról, és remélem, hogy hozzájárulok ezzel ahhoz, hogy a fiatalokban tovább éljen a sváb szellem és ne hagyják elveszni azt, amit elődeik oly elkötelezetten harcoltak ki maguknak.

A három falu alkotja az észak-magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található sváb régiót. Tokaj-hegylján, a híres történelmi borvidéken egy 50 kilométeres körön belül, a 37-es számú főúton juthatunk el mindhárom faluba. A három település iskoláinak történetét kutattam, utaztam, olvastam, majd megszületett a szakdolgozatom.

Az első nehézséget a forrásgyűjtés, illetve a források felkutatása jelentette. Károlyfalva esetében az iskola jogutódja, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Általános Iskolában az évek alatt, főleg a renoválások alkalmával elkeveredtek az oda leadott dokumentumok. A Római Katolikus Egyházi Gyűjteménybe jelentős mennyiségű hivatalos dokumentum, szemé-

¹ Márai Sándor: Ami a Naplóból kimaradt. http://www.citatum.hu/konyv/Ami_a_Naplobol_kimaradt/2, (2013. 11. 25.)

lyes levelezés, jegyzőkönyv került Károlyfalváról. A hercegekúti iskola anyakönyveit, törzslapjait, meglévő naplóit a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, Sátoraljaújhelyben őrzik. A hercegekúti Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 6 kötetben érhetőek el ugyanabban a levéltárban. A kötetekben Hercegekút községét még a Trauczonfalva elnevezéssel illetik. A naplókat már újrakötötték, A/3-as méretű lapjai rossz állapotban vannak, sok a sérült és szakadt oldal benne. A dokumentumokat kézírással töltötték ki, gyönyörű, cirádás betűkkel – ez néhol megnehezítette az értelmezést. A rátkai iskola több mint 100 éve működik, az iskolában vannak a fennmaradt dokumentumok.

Három iskola, három történet, három eltérő hangsúllyal. Ezzel jellemezném röviden a történeteket, hiszen a dokumentumok típusának és tartalmának különbözősége miatt más-más szempontból mutathatom be az egykori iskolai életet. Károlyfalváról fennmaradtak tananyag-kimutatások, az egytanítós elemi iskola órarendje, tantervek és tanfelügyelői látogatások jegyzőkönyve. A hercegekúti iskola működéséről fennmaradt dokumentumokban főként tanulói adatokkal, anyakönyvekkel találkozhatunk, ezek érdekessége, hogy bennük nyomon követhetővé vált a hercegekúti lakosság anyanyelvének változása, amely mögött hol politikai nyomás, hol önös érdekek álltak. A rátkai iskola esetében a háborús évek alatti oktatásról, a háborús károk mértékéről és azok kiküszöböléséről, valamint a különféle ifjúsági szervezetekről találunk beszámolókat, jegyzőkönyveket.

A három iskola történetének megvizsgálására, összehasonlítására először teszünk kísérletet, még nem történt hasonló kutatás. Megnézhetjük a szakdolgozatra alapozva a későbbi kutatásokban, hogy mi a közös ezekben az intézményekben, miben térnek el a megye vagy ország más iskoláitól, vagy miben hasonlítanak azokhoz. Céлом, hogy a kutatás által kibővídjön a nemzetiségi iskolatörténetek listája.

II. A SVÁB BETELEPÜLÉS KÖRÜLMÉNYEI – DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK A XVIII–XX. SZÁZADBAN

„A telepítéseknel Habsburgok és magyar rendek, egyházi és világi nagybirtokosok egyaránt a merkantilizmus, illetve az osztrák kameralizmus korszerű benépesítéspolitikájából, az „Ubi populus, ibi obulus” (Ahol a nép, ott a pénz) elvből indultak ki... Így akarták biztosítani a gazdasági fellendülést, létrehozni egy termelékeny kereskedelmet. Az emberanyagot onnan vették, ahol ez a legnagyobb bőségben és a legjobb szaktudással állt rendelkezésre, a francia-német háborúk, a magas adók és a vallási villongások következtében pusztuló és túlnépesedett Németországból.” (Bellér 1981. 55. o.)

Bellér Béla írása alapján a Magyarországra történő betelepülések oka többnyire tehát a túlnépesedés. Kiváló „új otthonnak” ígérkezett ekkor Magyarország, a török hódoltság után néppusztítással sújtott, megművelésre váró föld. A magyarokkal való érintkezés, a közös sors, az új haza tette a betelepülőket „dunai svábokká”, „magyarországi németekké”. Ám a német nemzetiség mindig is eltért a többi nemzetiségtől. *„A németeket valamennyi hazai nemzetiségtől megkülönbözteti, hogy nem alkot egységes történelmileg kialakult tartós közösséget... Ennek a népnek a tagjai nem egy időben, hanem ezer év folyamán különböző korokban, különböző helyekről, különböző számban (egyenként, kisebb-nagyobb csoportokban), Magyarország egész területén, sőt azon túl szétszóródva vándoroltak be, s éppen ezért nem alkothattak szoros gazdasági, politikai és kulturális egységet.” (Bellér, 1981. 9. o.)*

„A Kárpát-medencében megtelepedett és államot alapított magyarság népességfejlődése a középkorban folyamatos. Mátyás korában 4 millióan lakták az országot, döntően magyarok. A török korban azonban a magyarság település és népesség aránya nagy veszteségeket szenvedett...” (Tamás, 1999. 265. o.) Magyarország népességéről a XVIII. század első felét tekintve a legpontosabb forrást az 1715-ben, illetve az 1720-ban megtartott országos összeírás jelenti. Az összeírás egy újjáépülő, egyre gyarapodó országot mutat. (Tamás, 1999. 268. o.) Külön figyelmet szenteltek már ekkor is a nemzetiségeknek, amelyek jelentős arányban éltek Magyarországon, azon belül Zemplén vármegyében. Főként rutén és tót nemzetiségeket találhatunk a megyében, németek még rendkívül alacsony arányban éltek itt, ahogy azt az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: A nemzetiségek jelenléte Zemplén megyében járásokként az 1715-ös és 1720-as összeírás adatai alapján a családfők százalékában

Járás	1715			1720		
	Anyanyelv			Anyanyelv		
	Magyar	Német	Tót/rutén	Magyar	Német	Tót/rutén
Bodrogközi	97,02	-	2,97	92,74	-	7,25
Gálszécsi	36,39	-	63,60	41,09	-	58,90
Homonnai	5,83	-	94,16	8,54	-	91,45
Mezőlaborci	2,75	-	97,24	1,62	-	98,37
Nagymihályi	23,51	-	76,48	25,00	-	75,00
Sárospataki	88,02	-	11,97	98,65	-	1,34
Sátoraljaújhelyi²	76,47	-	22,14	87,38	-	12,61
Szerencsi	96,21	-	3,78	96,33	0,47	3,18
Szinnai	4,45	0,18	95,36	5,3	-	94,69
Sztropkói	1,59	1,06	97,34	4,53	0,28	95,18
Tokaji³	95,28	0,94	3,77	96,12	1,45	2,42
Varannói	10,12	0,54	89,33	15,45	0,44	84,10
Sátoraljaújhely város	100,0	-	-	91,40	1,56	7,03
Összesen	36,42	0,22	63,34	43,61	0,24	56,16

Forrás: Tamás, 1999. 270. o.

Jól kivehető az adatokból, hogy a németiség aránya 1715-ben és 1720-ban eltörpült a többi nemzetiségéhez képest Zemplén megyében. A szakdolgozatomban legfőképpen érintett két járás – a sátoraljaújhelyi és tokaji – egyikében ekkor egyáltalán nem éltek svábok, csak magyarok és tótok. A tokaji járásban már találunk németeket: 1715-ben a lakosságnak 0,9%-a, 1720-ban pedig már 1,5%-a tartozott ehhez a nemzetiséghez. Ez a növekedés a természetes szaporulat eredménye volt, hiszen ekkor nem történt céltudatos, szervezett betelepítés.

² Trautsondorf és Károlyfalva a sátoraljaújhelyi szolgabírói járáshoz tartozott. (A „Zemplén” naptára az 1891-ik évre. Szerk.: Dongó Gy. Géza, S.-A.-UJHELY, 1890. 61.o.)

³ Rátka község a tokaji szolgabírói járás része volt. (A „Zemplén” naptára az 1891-ik évre. Szerk.: Dongó Gy. Géza, S.-A.-UJHELY, 1890. 61.o.)

A németek/svábok már a XII–XIII. században érkeztek a Zempléni-hegység térségébe német földről hospesként. Ma a térségben élő németek túlnyomó része viszont csak a XVIII. században települt be. Magyarországon munkaerőhiány lépett fel a török pusztítás után, a földek műveletlenül álltak. A túlnépesedett nyugati országokból jó munkaerőre lehetett számítani ekkoriban. A magyarországi politikai elit a következő tulajdonságokkal bíró telepéseket várta: *megbízható, főként római katolikus vallású, magasabb gazdasági kultúrát képviselő. A takarmánynövényeket, burgonyát, szőlőt és dohányt termesztő* német népesség felé fordult az érdeklődés. Telepítésüket az 1723. évi 103. törvény is szorgalmazta. (Frisnyák, 2009. 226–227. o.)

A betelepülésnek három nagyobb időszaka volt: az első III. Károly (1711–1740), a második Mária Terézia (1740–1780), a harmadik pedig II. József (1780–1790) uralkodása alatt történt. A telepítések főként a Dunántúlra, a Bánátba és a Bácskára irányultak. A XVIII. században érkezett telepéseket nevezzük sváboknak, mivel túlnyomórészt sváb tartományokból (Hessen, Württemberg, a Fekete-erdő és a Bodeni-tó környéke, Felső-Svábország) érkeztek.

Tokaj-Hegyalján két részben zajlott a letelepülés. Az első Trautson Donát János Vilmos magánföldesúri vállalkozása keretében történt 1750 körül. Ő 1750-ben Hercegkútra és Károlyfalvára, 1752-ben pedig Rátkára telepített földműveseket. A telepese falvak lakói kiváltságokat kaptak: az állami adók alól 6 évre, a földesúri szolgáltatások alól pedig 3 évre kaptak felmentést. A második betelepülési hullám II. József uralkodása idején történt: 1785-ben Rátkára, Józseffalvára, 1785–1789. között Hosszúlázba, 1787-ben Sima településre érkeztek svábok. A betelepítettek között már evangélikusok is voltak: Sima – más településekkel szemben – evangélikus többségű lett. Rátka kivételével a fentebbi települések hamar beolvadtak a szomszédos városba (Józseffalva Sárospatak, Hosszúláz Széphalom részévé vált, talán nem tudtak úgy megerősödni, mint Hercegkút, Rátka vagy Károlyfalva). 1789–1791. között Abaújszántóra és Rátkára is érkeztek telepések. (Balassa, 1973. 285–320. o.) A II. József uralkodása alatt történő betelepítés merőben eltért a korábbitól: szervezettség és szakszerűség jellemezte. A „kevesebbet, de jobbat” elv érvényesült. A települőknek előre kimért telket, felépített házakat, munkaeszközöket, felszerelést, állatokat adtak, s az adómentességet is meghosszabbították. Az eddigi 3–6 éves adómentesség 8–12 évre nőtt. (Frisnyák, 2009. 226–227. o.)

„A XVIII. század végén az ország népességéről, a népesség jogi állapotáról a II. József-kori népszámlálás (1784–87) nyújt – valójában történelmünk során először – hiteles adatokat.” (Thirring, 1931. 112. o.) Az adatokból kiolvasható, hogy Magyarország ekkor viszony-

lag nagy lélekszámmal bíró állam, összlakossága eléri a 8,2 millió főt. Ez a szám csak kisebb részben a természetes szaporulatnak, főként pedig a betelepítéseknek köszönhető. A nemzetiségekhez tartozók száma 5,1 millió fő volt, ami az összlakosság 62%-át jelentette, így a magyarság aránya 38%-ra csökkent. A külföldi telepítések (a Károlyi-, Harruckern-, Grassalkovich- és a Trauthson-család birtokain) miatt megváltozott az ország etnográfiai térképe. Az ország népessége növekvő tendenciát mutatott, azonban nem nőtt folyamatosan, hiszen a kedvezőtlen közegészségügyi viszonyok miatt 1738-ban pestisjárvány, 1872–1873-ban pedig kolera sújtotta a lakosságot az ország egész területén. 1855-ben is járvány ütötte fel a fejét, melynek gócpontja Zemplén megye volt. Sátoraljaújhelyen és a mezőlaborci járáson kívül mindenhol csökkent a lakosság száma. (Tamás, 1999. 275–280. o.)

Az 1880-ban történt népszámlálás adatai jól tükrözik a betelepítés eredményét: jelentősen megnőtt a német, a tót és a rutén nemzetiségek aránya Zemplén megyében.

2. táblázat: Zemplén megye anyanyelvi adatai járásonként az 1880-as népszámlálás adatai alapján százalékban

Járás	Anyanyelv				
	Magyar	Német	Tót	Rutén	Egyéb
Bodrogközi	96,89	1,47	1,41	0,06	2,84
Gálszécsi	10,01	5,91	79,80	0,81	0,6
Homonnai	4,44	8,56	80,88	3,37	2,73
Mezőlaborci	1,81	8,85	7,60	77,98	3,74
Nagymihályi	15,78	5,52	74,73	0,63	3,32
Sárospataki	83,50	10,43	4,61	0,94	3,77
Sátoraljaújhelyi	56,29	1,91	38,79	0,16	3,02
Szerencsi	94,65	3,03	1,96	0,03	3,47
Szinnai	1,53	3,49	27,79	64,68	2,49
Sztropkói	7,75	3,98	50,84	33,00	4,40
Tokaji	88,94	1,80	8,38	0,27	3,94
Varannói	4,81	5,28	83,88	1,2	4,82
Sátoraljaújhely város	78,45	9,13	11,42	0,13	5,28
Összesen	43,5	4,67	37,37	10,87	3,56

Forrás: Tamás, 1999. 285. o.

1900-ra minden nemzetiség százalékos arányszáma csökkent (magyarok: 53,08%, németek: 2,46%, tótok: 32,35%, ruténok: 10,61%, egyéb nemzetiségek: 1,48%) a járásokban. Ennek oka az asszimilációban és a kivándorlásban, valamint a Hegyalja területén a 19. század végén pusztító filoxéria (gyökértetű) járványban kereshető. (Tamás, 1999. 285. o.)

A 20. század elején több mint nyolc és fél millió magyar anyanyelvű lakost számláltak meg Magyarországon és körülbelül 7.000.000 román, szlovák és német anyanyelvű honpolgárt. A szerb, a rutén, a horvát, a vend, a cigány és az egyéb nemzetiségek aránya együttesen sem érte el a tíz százalékot. 1900 és 1910 között csak a szlovák, a német és a vend anyanyelvű népesség fogyatkozott meg az egész ország területén, feltehetően kivándorlásnak betudhatóan, ezt mutatja a 3. táblázat. A magyar, rutén és a szerb anyanyelvűek száma növekedett a legerőteljesebben, 5–15%-kal. A nemzetiségek számának eltérő növekedését, illetve fogyását a kivándorlásokon kívül a természetes szaporodás különbsége is megszabta.

3. táblázat: A népesség száma anyanyelv szerint Magyarországon (Horvát-Szlavónország nélkül), 1900, 1910⁴

Anyanyelv	A népesség				Növekedés, csökkenés (%)
	száma (1000 fő)		megoszlása %-ban		
	1900	1910	1900	1910	
Magyar	8 651,5	9 944,6	51,4	54,4	14,9
Román	2 798,6	2 948,2	16,6	16,1	5,3
Szlovák	2 002,2	1 946,4	11,9	10,7	-2,8
Német	1 999,1	1 903,4	11,9	10,4	-4,8
Szerb	437,7	461,5	2,6	2,5	5,4
Rutén	424,8	464,3	2,5	2,5	9,3
Horvát	191,4	194,8	1,1	1,1	1,8
Cigány	54,4	108,8	0,3	0,6	100,0
Vend	79,1	77,4	0,5	0,4	-2,1
Egyéb, ism.	199,2	215,1	1,2	1,3	7,9
Együtt	16 838,3	18 264,5	100,0	100,0	8,5

Ahogy a 4. táblázat szemlélteti: Magyarországon a második világháborúig a német volt a legnépesebb nemzetiség. A lakosság 5–8%-a vallotta magát németajkúnak a XX. század közepé-

⁴ Magyarország a XX. században, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>, (2014. 02. 10.)

ig. Annak oka, hogy az arányuk 1949-re 1%-ra csökkent az, hogy a háború utáni kitelepítéstől való félelmükben (bővebben a III. fejezetben) sokan közülük magyarnak vallották magukat. A kitelepítésen túl az 5. táblázat adatai tükrözik a kivándorlás, a lakosságcsere-egyezmények és az asszimiláció hatását is. Az 1949–1960 közötti időszakban az anyanyelvi arányok alig változtak. Ha a nemzetiségi arányokat vizsgáljuk meg, akkor láthatjuk, hogy egyedül a németek aránya csökkent nagymértékben 1930-hoz viszonyítva 1960-ra és 1990-re. ⁵

4. táblázat: A népesség megoszlása anyanyelve szerint 1900–1990-ig az ország mai területére vetítve (%)⁶

Év	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb
1900	85,9	2,8	0,4	1,0	0,4	0,1	8,8	0,1	0,5
1910	88,4	2,2	0,4	0,8	0,3	0,1	7,3	0,1	0,4
1920	89,6	1,8	0,3	0,7	0,2	0,1	6,9	0,1	0,3
1930	92,1	1,2	0,2	0,5	0,1	0,1	5,5	0,1	0,2
1941	92,9	0,8	0,2	0,4	0,1	0,1	5,1	0,2	0,2
1949	98,6	0,3	0,2	0,2	0,1	0,0	0,2	0,2	0,2
1960	98,2	0,3	0,2	0,3	0,0	0,0	0,5	0,3	0,2
1970	98,5	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,3	0,3	0,3
1980	98,8	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,3	0,3	0,2
1990	98,5	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,5	0,5	0,1

⁵ Magyarország a XX. században, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>. (2014. 04. 16.)

⁶ Magyarország a XX. században, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>, (2014. 04. 16.)

5. táblázat: A nemzetiségek számának alakulása a Kárpát-medencében, 1960, 1990
(1930=100,0%)

Nemzetiség	1960	1990
Magyar	112,7	121,6
Német	36,8	22,6
Szlovák	145,0	180,5
Román	125,1	172,9
Horvát	143,9	156,0
Szerb	136,8	144,6
Rutén	150,0	184,9
Egyéb	116,8	136,5

Érdeklődésre bukkantam a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) honlapján is, ahol nemzetiségi hovatartozás és nemek szerint vizsgálták a lakosságot 1941-ig visszamenőleg. A német férfiak száma 1941-ben 146.945 volt, ez az összlakosság férfijainak (4.560.875 fő) 3,2%-a. A 6. táblázatban az összlakosság, a magyarok és a németek arányát mutatom be. Ebből kiderül, hogy a kitelepítés során nem tettek kivételt a nőkkel sem, 1949-re körülbelül ugyanolyan arányban csökkent a német férfiak és a német nők száma. 1990-től 2011-ig folyamatos és nagy léptékű növekedés figyelhető meg a magyarországi németeket illetően. A KSH adatai szerint 2011-ben majd' feleannyi német nemzetiségű ember él Magyarországon, mint 1941-ben, de számuk így is jelentős.⁷

6. táblázat: A népesség, magyarok és németek aránya nemek szerint

Férfiak száma (fő)							
	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
Népesség	4 560 875	4 423 420	4 804 043	5 188 709	4 984 904	4 850 650	4 718 479
Magyarok	4 361 222	4 375 577	4 872 782	5 157 492	4 872 782	4 457 641	3 918 118
Németek	146 945	1 028	3 282	4 095	13 267	29 896	64 213
Nők száma (fő)							
	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
Népesség	4 755 199	4 781 379	5 157 001	5 520 754	5 389 919	5 347 665	5 219 149
Magyarok	4 557 646	4 729 063	5 091 988	5 481 482	5 269 290	4 958 404	4 395 911
Németek	155 253	1 589	5 358	7 215	17 557	32 209	67 738

Forrás: KSH.

⁷ Központi Statisztikai Hivatal honlapja, http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg (2014. 04. 16.)

III. A SVÁBOK KITELEPÍTÉSE, KONFLIKTUSHELYZET A MAGYAROK ÉS SVÁBOK KÖZÖTT

Az eddig békés együttélés, a több száz éves összefonódás után a magyarországi svábok körüli konfliktusok kiéleződése az 1930-as évek közepére-végére tehető. Ez egyrészt Hitler hatalomra jutásának volt köszönhető: a minden német egységét hirdető hitleri nemzeti szocialista politika a magyarországi svábok körében is támogatókra talált. Az ő szervezetük lett az 1938-ban megalakult *Volksbund*, amely nemzeti szocialista szellemben igyekezett propagandatevékenységet kifejtetni. Ezt a célt segítette, hogy a magyar és a német kormány között 1940-ben olyan egyezmény született, amely kizárólag a Volksbund számára engedélyezte a szervezkedést a magyarországi németek körében. A Volksbund csak 1944-re került teljesen náci befolyás alá, ekkor viszont már az SS-be is kényszorosztak a magyarországi németek köréből, ráadásul mindebben a magyar hatóságok is segédkeztek. (Bibó, 1995. 310–320. o.)

A magyarországi németek helyzetének alakulásában a másik döntő tényező a belpolitikai viszonyok változása volt. Az 1930-as évek végének fölerősödő antiszemita hangulata mellett erős teret kapott a németellenesség is. A kialakult társadalmi feszültséget rendkívül jól szemlélteti *Illyés Gyula Pusztulás* című írásának alábbi részlete:

„- Aki magyarul is tud, az még nem magyar, mondta csendesen az egyik diák.

- Találkoztunk mi olyanokkal is, vágott közbe a másik, akik alig tudtak már németül és mégis németnek vallották magukat. Két-három nemzedék is megtagadhatja származását s a következőben mégis teljes erejével föltámad az összetartozás ősi emléke, mint atavisztikus tudat... - Aztán lassan, elgondolkozva hozzátette még, hogy szerinte magyar faj tulajdonképpen nincs is.

- Mit keresnek önök tulajdonképpen erre felé? - kérdeztem.

- Érdekelnek bennünket a németiség messze szakadt törzsei. A folklóre szempontjából ezek a legértékesebbek.

Különböző adatokat gyűjtenek, egyikük előfizetést is gyűjt valami folyóiratra, melyet egyenesen a külföldi németek számára szerkesztenek Berlinben. Valami félhivatalos támogatásban is részesülnek. Lelkesedéssel beszéltek munkájukról.

Ezt megértettem. Magam is szívesen útra kelnék ilyen tanulmányokra, mondjuk a csángók közé. Tisztelettel, egy kicsit irigykedve néztem rájuk.

- Önök horogkeresztesek? - kérdeztem.

Fölnevettek. Az egyáltalában nem lényeges. Egyikük véletlenül az. A fiatalabbik viszont marxistának vallja magát, még hozzá szélsőségesnek, itt az erdő szélén megmondhatja. Tudósok, vagy legalább is azok szeretnének lenni, ez a lényeges."⁸

A második világháború után a németeket bűnbaknak tekintették, és nem volt ez más-hogy a svábokkal sem. Hiába a közös történelem és a békés együttélés: a svábok többségének el kellett hagynia Magyarországot. „A németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács november 20-i határozata keretszámokat állapított meg a kitelepítendőkhöz. 1.750.000 csehországi német, 500.000 magyarországi német áttelepítését kezdeményezte, egyidejűleg elrendelte az akció haladéktalan megkezdését és a végrehajtás ütemét is szabályozta.” (Bibó, 1995. 310–311. o.)

1945. december 22-én – bő másfél évvel a magyarországi zsidóság deportálása után – a magyar minisztertanács rendeletet adott ki, miszerint a 400–500 ezer fős magyarországi németiségnek el kell hagynia Magyarországot, minden ingatlanukat és ingóságukat az államra hagyva.⁹

A 12330/1945 M.E. rendelet értelmében Németországba történő költözésre köteleztek mindenkit, aki az 1941. évi népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy akár csak magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza. Nem vették tekintetbe, hogy 1945-ben valószínűleg sokan válaszoltak volna másképp a fölített kérdésekre, mint 1941-ben, egészen más történelmi körülmények között. (A nemzeti kormány 12330/1945. ME számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről, 1945, Budapest) (Bibó, 1995. 321–323. o.)

Az első kitelepítettekkel teli vonat indulásának napját, január 19-ét a magyarországi németek elhurcolásának emléknapjává nyilvánította 2012-ben az Országgyűlés. A Magyarországról kitelepített németeknek és leszármazottaiknak külön szervezetük van, az azonos faluból távozottak közül sokan ma is igyekeznek tartani a kapcsolatot.¹⁰

⁸ Illyés Gyula: Pusztulás. (részlet) Észak-Baranya, 1933. július.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm>, 2013. 11. 25.

⁹ <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem>, 2013. 10. 21.)

¹⁰ <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem>, 2013. 10. 21

1. kép: A svábok kitelepítése¹¹

2. kép: „Ki a svábokkal!”¹²

¹¹ <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20130715-a-svabok-kitelepitesi-magyarorszagrol.html> 2013. 12. 10.

¹² <http://www.abtl.hu/node/341>, 2014. 04. 10.

3. kép: 1946. január 19-én indul az első vonat¹³

A magyarországi németiséget megrendítette az otthonuk elhagyása. A deportálás alól a három sváb település közül egyedül Károlyfalva lakossága menekült meg. Feltételezem, hogy ennek több oka is volt. Az első a legkézenfekvőbb, hogy a falu kevésbé került a figyelem középpontjába, a nagyobb községek, városok sváb lakosai hamarabb „szemet szúrtak”. Másrészt az itt élő svábok tehetősebbek voltak, ezáltal messzebb ért a kezük. Egy falumbeli idős bácsi elmondása alapján volt egy névsor a károlyfalviakról is, de sosem jöttek el értük. Rátkán szomorúbb a helyzet alakult ki: 1946. január 26-án dobszóra ébredt a falu lakossága és népszámlálást hirdettek az iskolában, ahol minden 15–50 éves korú személynek kötelező volt megjelennie. Sokan nem jöttek el, hiába járt házról-házra a bíró a nemzetőrökkel és orosz katonákkal mondván, hogy csak összeírásról van szó. Ennek ellenére sokan elszöktek hazulról. Január 29-én a hajnali órákban az addig az iskolában nyomorgó tömeget útnak indították Szerencs felé, ahol szintén három napig fogva tartották, majd bevagonírozták őket. Minden vagonba 40 személy került. Rátkáról körülbelül 209 főt vittek el Románián keresztül Vorosilovka bányavidékére. Többen haltak meg itt a rátkaiak közül, mint a háborúban, a kihurcoltak közel egyharmada, 60 ember. 2 és fél év után, amikor kihirdették a parancsot, hogy többen hazamehetnek, a hazatérés reménye éledt fel a túlélőkben. Máramaroson igazolást

¹³ <http://vorosvariujsg.pilisvorosvar.hu/2013/januar/6.php> 2013. 12. 10.

kaptak a hadifogságról. Debrecenben Rákosi Mátyás mondott üdvözlő beszédet a tiszteletükre. Ugyanitt gyorssegélyt kaptak, ezután mehettek, amerre akartak. Hullámokban érkeztek haza az emberek, legtöbbjük 1949. október 29-én, lefogyva, megtörtén és betegen. (Frisnyák, 1991. 105–109. o.)

Hercegkúton hasonlóan történt az elhurcolás. A szovjet katonák kordont vontak a falu köré 1946. január 2-án, és követelték, hogy minden 18–30 éves nő és minden 17–45 éves férfi jelenjen meg az iskolában. Egy orosz katona arról tájékoztatta őket, hogy újjáépítési közmunkán kell részt venniük, főként Debrecenben fognak dolgozni egy gyufagyárban. Az embereket három nap után Sárospatakra vitték, gyalogúton. Ott töltötték az éjszakát az utcán, majd másnap reggel Tokaj felé folytatták az útjukat. Onnan Nyíregyháza, majd Nyírbátor következett, ekkor vált számukra is egyértelművé, hogy nem a gyufagyár felé haladnak. Január 6-án Szaniszlóra (románul Sanislău), a gyűjtőhelyre érkeztek. Az ide vezető, hosszú úton többeknek sikerült megszöknie. A gyűjtőhelyről marhavagonokban vitték el a 135 hercegkúti németet (47 nőt és 88 férfit). Január 25-én érkeztek meg Csisztyakovo városba, egy kelet-ukrajnai bányavárosba. Az első csoport innen 1947. március 26-án érkezett haza, az utolsó 13 fő pedig 1949. október 20-án. Útjuk Debrecenen át vezetett, ahol a Hadifogoly Átvevő Bizottság regisztrálta őket, majd hazamehettek. (Tamás, 2010. 311–314. o.)

IV. A HEGYALJAI SVÁB FALVAK MEGALAKULÁSUKTÓL NAPJAINKIG

A badeni alemann és a württembergi sváb településeken (Baden és Württemberg tartományokban) a vagyont a legkisebb fiú örökölte, így a többi fivér gyakran kényszerült elhagyni a hazát és másutt szerencsét próbálni. A magyarországi új birtokosok főleg ezen területekre irányították szervezőiket, akik minden jót ígértek annak a szegény parasztnak, aki betelepül Magyarországra. Károlyfalva és környéke a Rákóczi-birtokhoz tartozott, s ezért a szabadságharcot követően a királyra szállt. *Trautsohn Leopoldus Donatus* német herceg 200 000 rénes forintért vette meg a 28 településből álló birtokrészt 1720-ban. Az uradalom igazgatását 1740-től *Karl Dujardin* báróra bízta. (Ő Károlyfalva, Karlsdorf névadója.) A birtokos ekkor már a herceg fia *Trautsohn Donát János Vilmos* volt, aki látva a nagy néptelenséget és a munkáskez hiányát, németországi birtokairól, a Fekete-erdő vidékéről svábokat telepített a területre. A három vizsgált falu betelepítése tehát nem kamarai, hanem Trautsohn herceg magánföldesúri vállalkozása volt. (Hauser, 2001. 24–26. o.)

IV/1. KÁROLYFALVA TÖRTÉNETE

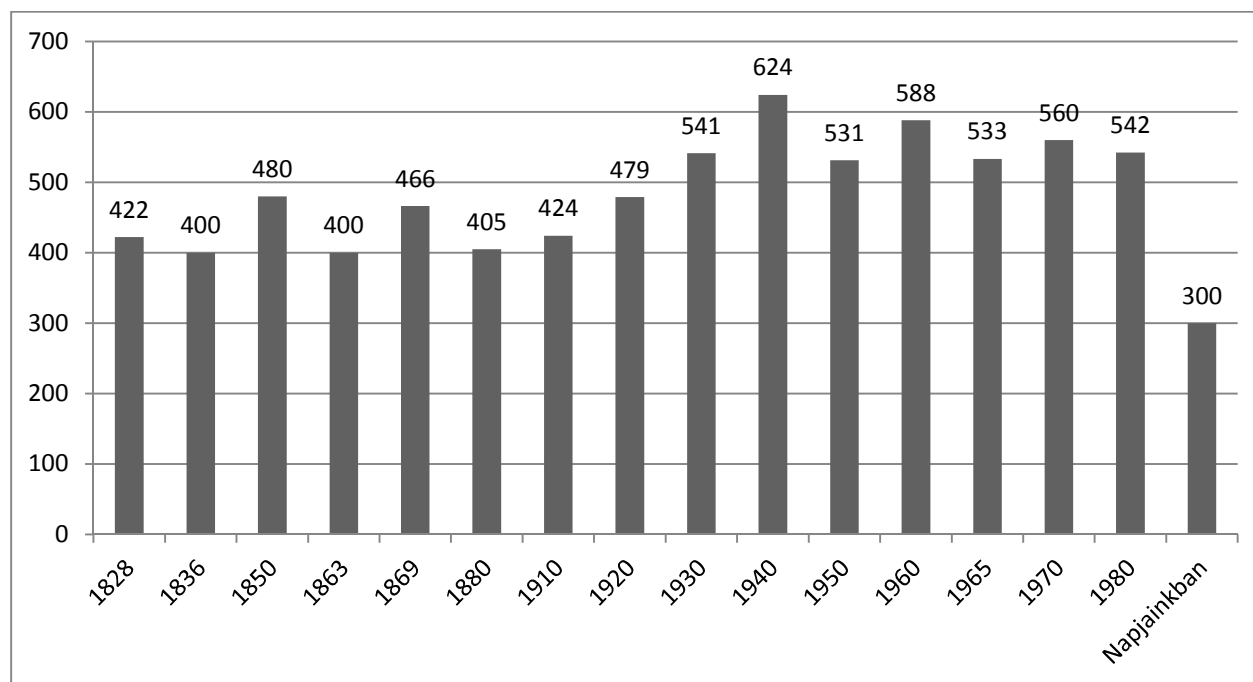
Károlyfalva jelenleg Sátoraljaújhely település része. A Károlyfalvai-medencében fekvő 18. századi irtványfalva. Az alapító családok 1750-ben együtt érkeztek azon 30 másik családdal, akik Hercegkutat és Rátkát választották új otthonuknak. A Károlyfalvát alapító 16 család először a Sárospatak melletti Somlyód-hegy oldalában szállt meg, de behúzódtak a hegyek alá, Károlyfalva mai területére, ahol a birtokostól kapott fából és kőből házakat építettek maguknak. Általánosan elmondható, hogy a Károlyfalvaiak egy főre eső állatállománya valamivel meghaladta a trautzonfalviakét. (Hauser, 2006, 41. o.) Károlyfalvára 1752-ben Hercegkútról parasztokat telepítettek át, a Svábföldről pedig újabb kisebb csoportok érkeztek. (Frisnyák, 2009. 157–158. o.)

Mindez az 1750-es évek első felében történt. Az első anyakönyvi bejegyzések a sárospataki anyakönyvben 1750-ből valók (halálozás), az első *carolfalve-i anyakönyvi bejegyzések* pedig 1752-re datálhatók. 1752-ben már kocsmát és egy közös sütökemencét építettek, 1777-ben pedig templomot. Nagyon nehezen éltek, többen visszaszöktek szülőföldjükre. Áttelepülés is volt a három község között, és később, 1785-ben újabb családok érkeztek külföldről.

Kovács Lajos római katolikus kántortanító Károlyfalva monográfiája című kéziratában 1754-et teszi meg a károlyfalvi letelepedés dátumának, s a falu címerén is ez az évszám áll. (Hauser, 2001. 28–32. o.)

Károlyfalva népességéről az első pontos adatokkal az 1784–87. között végzett II József féle népszámlálásnak köszönhetően rendelkezünk. A falunak ekkor 233 lakosa volt. Károlyfalva XIX–XX. századi népességszámának alakulását az 1. diagram mutatja be. Az 1881-es népszámlálás adatai szerint 65 fő magyarnak, 325 fő németnek vallotta magát, míg további 14 fő egyéb nemzetiséghez tartozott. Vallásuk szerint 366 római katolikus, 14 görög katolikus, 11 evangélikus és 14 izraelita volt. Az írni tudók száma 1881-ben 185 fő volt, az egész lakosság (404 fő) körülbelül 40%-a.

Az 1787-es számhoz (233 fő) képest 1828-ra (422 fő) jelentősen megnőtt a lakosság, azaz 80%-os lakosságnövekedés történt. A 422 főből 6 református és 416 fő római katolikus vallású volt. 1910-ben a faluban 390 római katolikus, 19 görög katolikus és 15 izraelita vallású ember élt. Az 1930-as népszámlálás során 92-en vallották magukat német anyanyelvűnek, a többiek már magyarnak. Felekezeti hovatartozás szerint 477 római katolikus, 30 görög katolikus, 26 református, 1 evangélista, 6 izraelita és 1 egyéb vallású ember élt a faluban 1930-ban. (Hauser, 2001. 147–151. o.)

1. diagram: Károlyfalva lakosságának számbeli alakulása

(Hauser, 2001. 147–153. o.)

A lakosság életét a XIX. században a Sárospataki uradalommal folytatott „harc” határozta meg. A pataki részből hasították ki egykor Károlyfalva területét, addig mind a belterület, mind a művelési terület Patakhhoz tartozott. 1826. január 26-án a károlyfalviak az úriszékhez fordultak azzal a problémával, hogy már egy évszázada élnek a pataki határban, mindig ugyanonnan vágják a követ, de a patakiak elhordják azt, és háborgatják a falusiakat. Az 1870-es évekre elült a vita a patakiakkal, s annyira megsaporodott a lakosság száma, és olyan jól álltak anyagilag, hogy 1877-ben új templom építésébe fogtak, ami a régi, roskadozó templom helyére került. Az építés egy év múlva, 1878-ban fejeződött be. A templomot június 10-én szentelte fel Prámer Alajos tolcsvai főesperes. 1882-ben új temetőt szenteltek fel, mert a régi már nem bizonyult elég nagynak. (Hauser, 2001. 49–71. o.)

A falu képviselőtestülete 1928-ban döntést hozott arról, hogy Károlyfalva kiválik a sárospataki körjegyzőségből és Végardó lesz a körjegyzőség új székhelye. 1944 decemberében körülbelül 3000 fős román csapat érkezett a faluba, majd két nap után továbbvonultak. Orosz hadifogságba többen is kerültek, de a nők közül senki. A fogságba nem a frontról, hanem a községből hurcolták el az embereket. A háború után a megszokott, hétköznapiélet gyorsan visszatért a faluba. Új képviselőtestület alakult 1945 szeptemberében. A lakosság elsősorban még mindig a mezőgazdaságból élt, de a XX. század közepére már megfigyelhető volt az állatállomány számának csökkenése.

A falut még 1943-ban villamosították, 1925-től élelmiszer- és italbolt működött benne. A községi tanács 1958. február 24-i ülésén döntött a tanácsház megépítéséről, az épületben lett helye az állandó orvosi rendelőnek is. A posta 1970-ben „költözött be” a tanácsházba. Az 1960-as évekre egyre nagyobb szerepet kapott a lakosság megélhetésében az ipar és a szolgáltató szektor. Az 1970-es évek elejére az aktív keresők 40%-a már az iparban, 30%-a a szolgáltatásban dolgozott, a mezőgazdasági tevékenységeket döntően a nők végezték. Ennek az időszaknak jellemzője volt a magas elköltözési hajlandóság. Főleg fiatalok, fiatal házaspárok hagyták el a települést, ami a falu elöregedésének első jele volt. Visszaesett a lakásépítések száma is; amíg 1945–1969-ig 22 lakás épült, addig ez a szám 1970–1985-ig tartó intervallumban már csak 12 volt.

A községnek az 1980-as évek közepéig önálló tanácsa (önkormányzata) volt, ami a Sátoraljaújhelyi Városi Tanáccsal mellérendeltségi viszonyban állt, tehát a Sátoraljaújhelyi Tanács szakmai irányító és a felügyeleti szerepet is betöltötte. A KISZ 1957-ben alakult meg a faluban, tevékenységét leginkább a sport és a szórakozás lehetőségeinek szervezése jelentette

az ismert politikai célon túl. Általában 20–30 fővel működött, főbb programja voltak: kirándulások, akadályversenyek, farsang, anyák napja, Mikulás-nap és a bálók.

Az 1989-es rendszerváltást követően Károlyfalván újra méltón gyakorolták a nemzeti-ségi hagyományokat, erre a szocialista rendszerben nem volt mód. Az 1994-es választásokon nyílt először lehetőség arra, hogy Magyarországon kisebbségi önkormányzatok alakulhassanak, így a faluban is létrejött a Német Kisebbségi Önkormányzat. Fő feladatául a nemzetiségi kultúra ápolását tűzte ki. 1995 óta évente megrendezésre kerül a Nemzetközi és Nemzetiségi Táncfesztivál, amelyre rendszerint meghívást kap Hercegkút, Rátka, Sárospatak, Szendrő és Miskolc kisebbségi önkormányzata, valamint egy-egy külföldi csoport is. (Hauser, 2001. 82–108. o.)

Ma Sátoraljaújhely város része Károlyfalva, s német kisebbségi részönkormányzattal rendelkezik. Az önkormányzat mindenekelőtt a nemzetiségi kultúra felélesztésén, ápolásán fáradozik, ezt a célt tánc- és énekcsoport működtetésével, rendezvények szervezésével, kézimunka-kiállítás készítésével, a német nyelv tanulásának segítségével próbálja megvalósítani.¹⁴

4. kép: Károlyfalva címere 1754 óta¹⁵

¹⁴ Károlyfalva honlapja, <http://karolyfalva.freeweb.hu/iskolatort/kronika.htm>, 2014. 03. 20.

¹⁵ Károlyfalva honlapja, karolyfalva.freeweb.hu, 2013. 12. 05.

IV/2. HERCEGKÚT TÖRTÉNETE

A Károlyfalvára települőkkel együtt érkező többi család szintén 1750 körül telepedett le Hercegkúton, amely szintén a Trautson-család birtokához tartozott. Dujardin Károly, a család sárospataki és regéci tiszttartója Baden-Württemberg tartományban toborzott családokat. A betelepülési folyamat 1762-ben fejeződött be. Trautsondorf (mai nevén Hercegkút) nevét Trauthson János Vilmos hercegről kapta. (Naár, 2010. 17. o., Frisnyák, 2009. 135–136. o.)

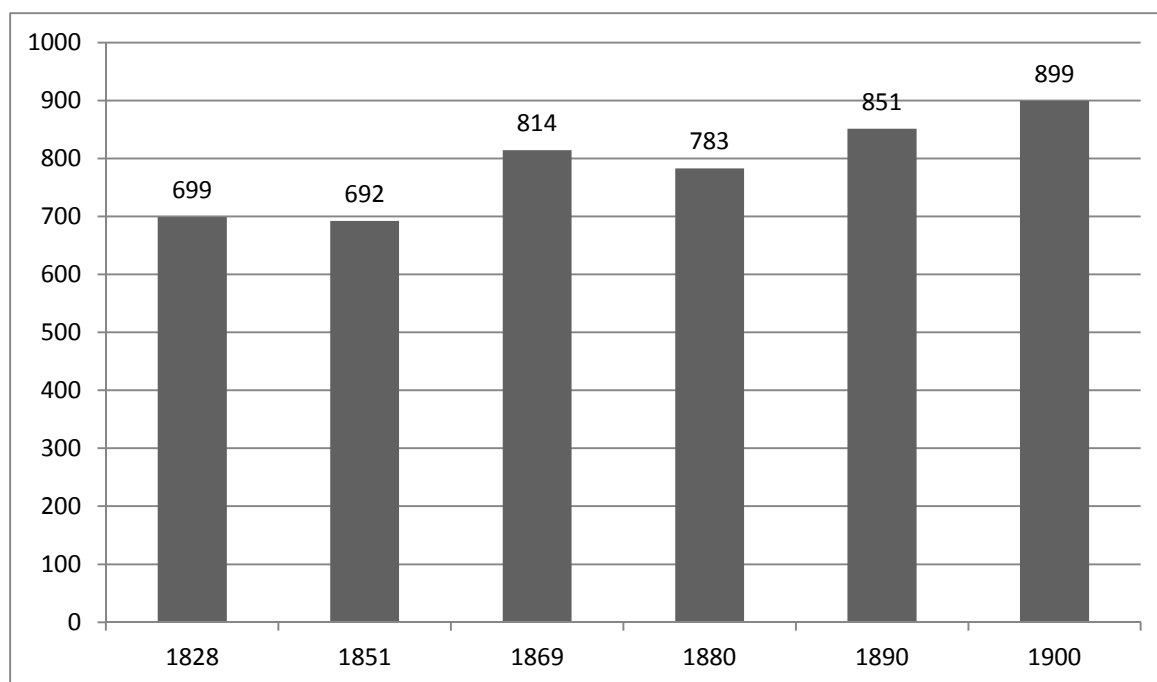
Ahogy Károlyfalva, úgy Hercegkút esetében is 1754-re teszi az alapítás évét Szirmay Antal, zempléni krónikás egy földrajzi munkájában – ez is azt bizonyítja, hogy együtt jöttek a német családok a fent említett két településre. (Szirmay, 1803. 164.; 223. o.)

Hercegkút területe 7,81 km². Először 1751-ben említik a források Trautsonfalva (Trautsondorf) néven. Később számos alakban jelenik meg a neve: Trautzonfalva, Trauczondorf változatok is ismertek. Mai nevét (Hercegkút) csak 1904-ben kapta.

Hercegkút a sárospataki uradalom részeként 1775-től a kincstár tulajdona lett, 1807-től pedig a Bretzenheim-családé. 1950-ig Zemplén vármegyéhez tartozott. A katolikus hívek 1788-ban önálló egyházközösséggé alakultak, (addig Sárospatakhoz tartoztak) és saját templomot építettek, melyet Kisboldogasszony tiszteletére szenteltek fel. A templomépítés költségeit a Kincstári Kamara 2000 forinttal támogatta. A helybeliek is részt vettek a munkában – ők a közelben lévő köveket vágták ki. (Frisnyák, 2009. 135–136. o.)

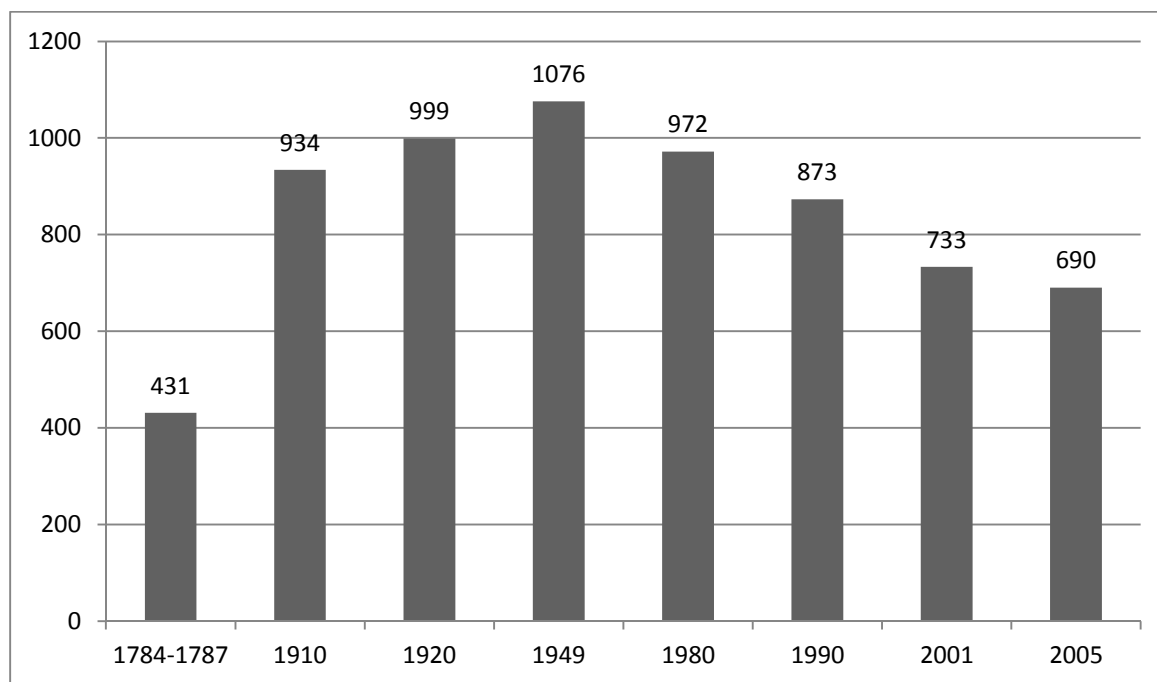
A XIX. században folyamatosan nőtt Hercegkút lakosságának száma. 1828-ban 699-en éltek 93 házban. A római katolikusok száma ebből 666 fő, a reformátusoké 4 és a zsidóké 29 volt. Az első zsidó (Lind Jakab) 1808-ban költözött a faluba, 1828-ban már 5–6 zsidó család is élt itt. Megjelenésük egy térségi migrációs folyamatnak és a jogi környezet kedvezőbbé válásának a következménye. (1781-ben II. József rendeletében megszüntette azon kereskedelmi tilalmakat, amelyek korlátozták a zsidók tevékenységeit.)

A falu dinamikus népességnövekedését az 1831-es kolerajárvány megakasztotta. 1831. július és szeptembere között 80 halálos áldozatot követelt a gyilkos kór. A XIX. században a családok még döntően a mezőgazdaságban dolgoztak, 1834-ben: 106 családfő földműves, 17 napszámos volt. Ezen felül a falu foglalkoztatott 1 kondást, 1 csikóst és 1 csordást az állattartással kapcsolatban, s eltartott még 3 mesterembert is. Volt pap, jegyző és tanító is a településen. (Tamás, 2010. 204–211. o.)

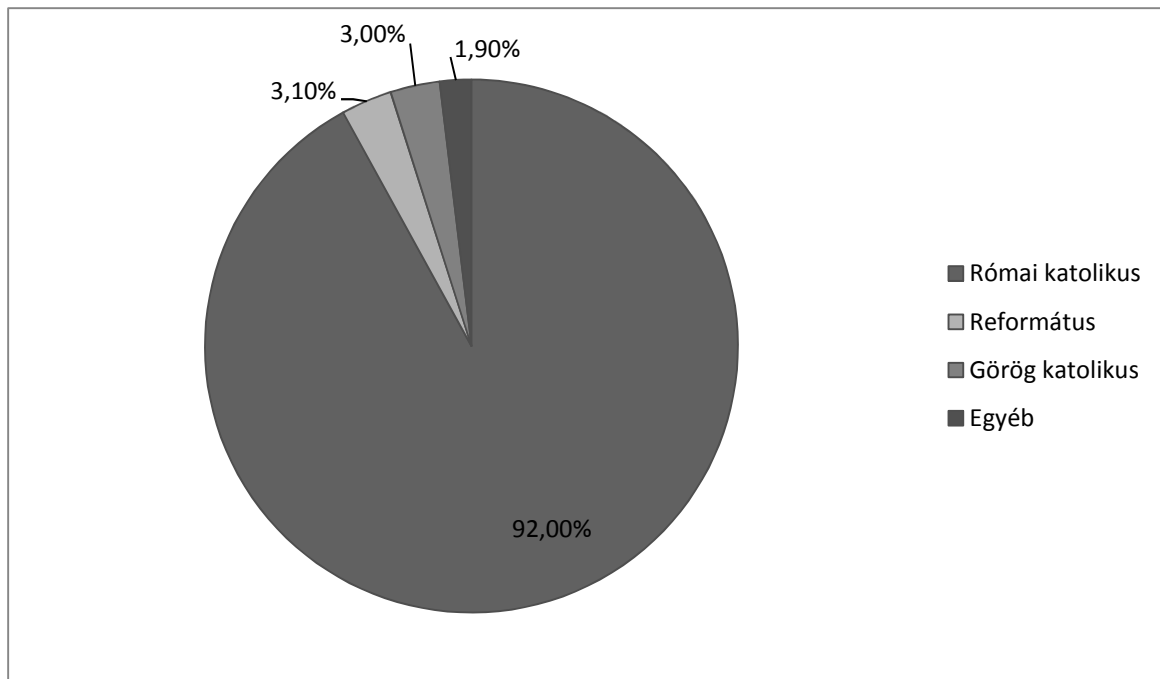

2. diagram: Hercegekút/Trautsonfalva népessége a XIX. században (Tamás, 2010. 211. o.)

A népességnövekedés egészen a XX. század közepéig tartott. 1949 volt a „csúcspont”, amikor a falunak 1076 lakosa volt. A település népessége ezt követően folyamatosan csökkent (lásd 3. diagram). A település lakossága – ahogy Károlyfalván is – döntően a római katolikus felekezethez tartozott (vö. 4. diagram).

3. diagram: Hercegekút lakosságának számbeli alakulása a XX. században
(Frisnyák, 2009. 135–136. o.)

4. diagram: A hercegekúti lakosság felekezeti megoszlása 2005-ben
(Frisnyák, 2009. 135–136. o.)

5. kép: Hercegekút címere¹⁶

¹⁶ Hercegekút honlapja, narr.hu, 2013. 12. 05.

IV/3. RÁTKA TÖRTÉNETE

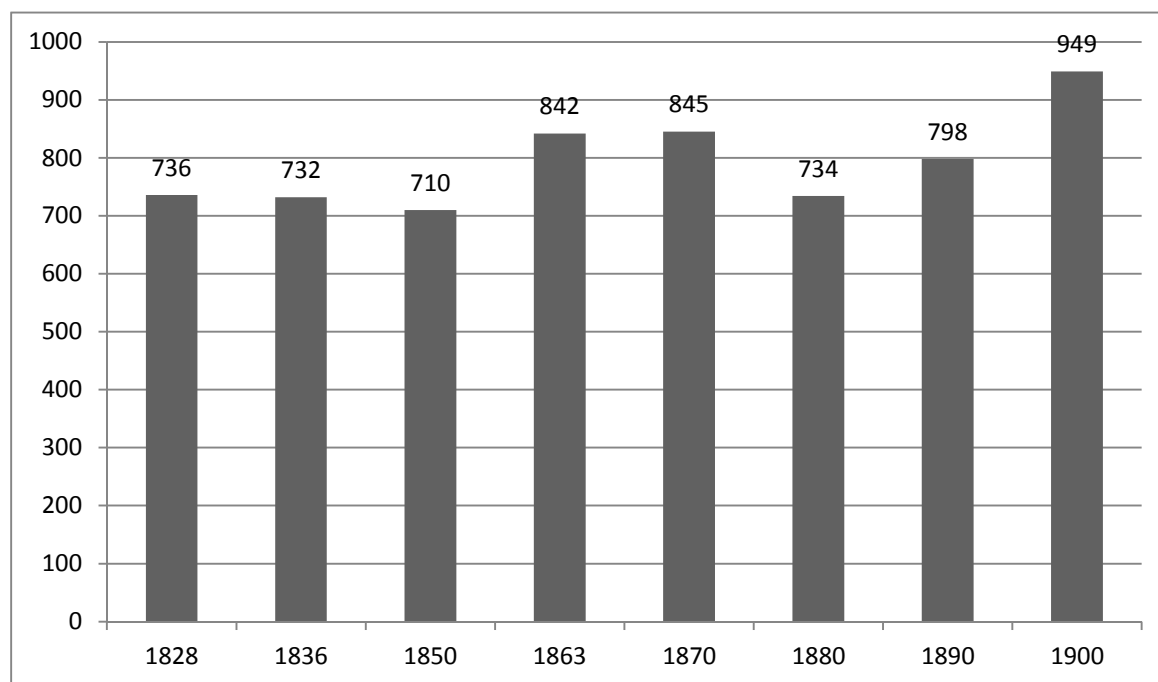
Az 1750-es években történt betelepítések után újabb nagy svábtelepítési hullámra (ún. Dritte Große Schwabenzug) II. József uralkodása idején került sor. Ezek a telepítések elsősorban a Bánátba irányultak, de Zemplén vármegyét is érintették. Főként állami birtokokra költöztek a betelepülők: Józseffalva (Sárospatak), Hosszúláz (Sátoraljaújhely), Sima, Huszház (Abaújszántó), Marczinfalva (Abaújszántó) településre. Az első hullámban érkezettek jellemző, hogy megőrizték nyelvüket, e későbbi telepítés résztvevői hamarabb beolvadtak környezetükbe. (Naár 2010. 19–20. o.) Ugyanekkor Rátkára is érkeztek új telepesek, amely ekkor kamarai birtok volt.

Ahogy fentebb írtam, Rátkára nem ekkor érkeztek az első betelepülők. A község 1716-ban került *Trauthson János Lipót Donát* herceg tulajdonába, akinek a fia, Trauthson János Vilmos a környék újranépesítéséhez a német alattvalói közül hívott be telepeseket, földműveseket. Így népesült be Rátka község 1750-, illetve 1785-ben a Schwarzwald (Fekete-erdő) és a Bodeni-tó környékéről érkezett családokkal. A 18. században betelepült németek egymás közötti házasodása, az etnikai-nyelvi összetartozás tudata, a hasonló szokások és értékrend – beleértve a rátkai nép példás szorgalmát – zárt közösséggé formálták a település lakosságát.¹⁷

Rátka a Zemplén-hegység délnyugati lábánál fekszik. Területe 11,77 km². A község első említése 1252-ben és 1348-ban történt, akkor még *Rathka* alakban. Eredetileg, a XIII–XIV. században az Aba nemzetség ősi birtoka volt. Először az Aba-család tarjáni ágáé, majd 1404-ig újra az Aba nemzetségbeli Debrőiek tályai uradalmának része. 1541-től Seregély Gáspár birtoka, 1560-ban az Alaghy-, majd a Magóchy-családé. 1567-ben tatárok által feldúlt településként említik. 1593–1598-ig Rákóczi Zsigmond és Alaghy Ferenc közös tulajdonát képezte. 1630-ban Alaghy Ferenc özvegyéé lett a birtok. 1636–1645. között Esterházy Miklós nádoré volt a regéci uradalommal együtt, majd 1645-től I. Rákóczi György tulajdonában állt. 1680-ban a török pusztítás miatt teljes mértékben üressé vált a terület. 1711-től a kincstáré lett. 1716-ban vásárolta meg a herceg Trautson-család. 1775-ben kamarai birtok lett, 1807-től a Bretzenheimké. A XIX. században a Melczer- és a Mailott-család tulajdonában állt. Területén a két világháború között kő- – kaolin – és kvarcbánya működött. 1950-ig Zemplén vármegyéhez tartozott, utána Borsod-Abaúj-Zemplénhez került ez a település is – a többihez hasonlóan. (Frisnyák, 2009. 258–260. o.)

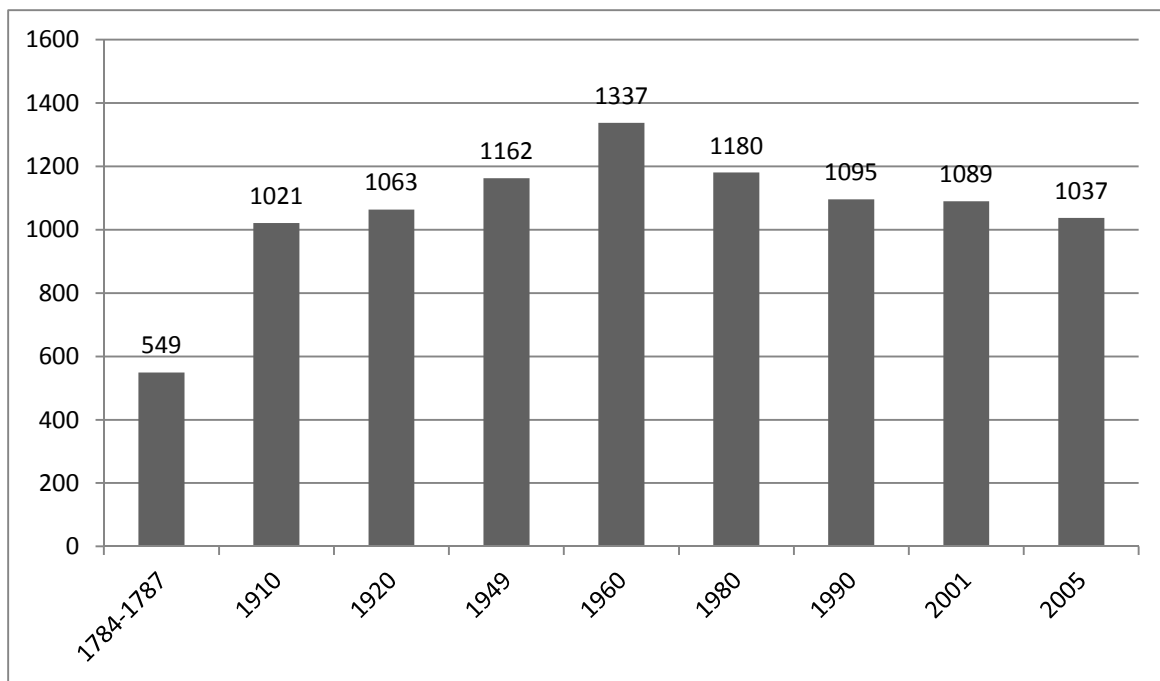
¹⁷ Rátka honlapja, www.ratka.hu, 2013. 07. 27.

Rátka lakossága számának alakulását a 4. diagram mutatja. A lakosság felekezeti megoszlása pedig a 7. diagramon látható.

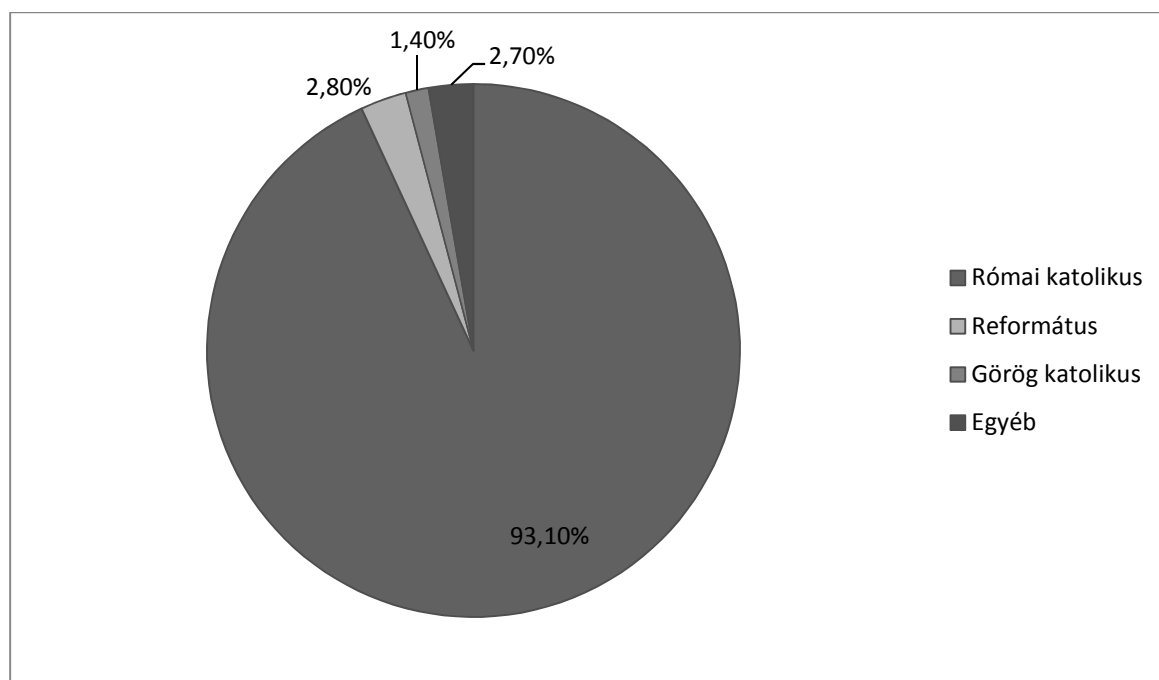

5. diagram: Rátka lakossága számának alakulása a XIX. században

A XVIII. században, amikor Rátka betelepítése több hullámban lezajlott, Tokaj-Hegyalja (a falu tágabb környezete) az ország egyik leggazdagabb, legfejlettebb és legsűrűbben lakott területe volt. A gazdagság a szőlő-és borgazdaságból származott. 1750-ben 180-200 fő érkezett Rátkára, 1784–1787-ben, a második hullámot követő összeíráskor a népessége már 549 fő volt. Zárt közösség révén a népességváltozás a természetes szaporodásnak volt az eredménye csupán. A be- és elvándorlás jelentéktelen volt: az emberek a településen belül házasodtak, ritkábban előfordult az is, hogy a környező német régiók falvaiból (Károlyfalva, Hercegkút, Rakamaz) választottak párt maguknak. 1870-től pontosan ismerjük Rátka lakosságának számát, hiszen 10 évente tartottak népszámlálást, ld. 5. diagram. (Frisnyák, 1991. 87–88. o.)

6. diagram: Rátka lakossága számának alakulása a XX. században

7. diagram: Rátka lakosságának felekezeti megoszlása 2005-ben (Frisnyák, 2009. 258–260. o.)

Rátka lakossága 1960-ban érte el a maximumát (1337 fő). 1960-tól már nem pótolta a természetes szaporulat a kivándorlást (az Miskolcra, a borsodi iparvidékre irányult) és az öregedés következményeként három évtized alatt 1990-re 185 fővel (-13,8%) csökkent Rátka lakossága. A népszámlálási adatok bizonyítják azt is, hogy a fogyás főleg a fiatalabb korosztá-

lyokat érintette, miközben az idősebbek száma növekedett. A lakosság felekezeti megoszlása – ezen község esetében is – jelentős katolikus többséget mutat (lásd 7. diagram).

Rátka lakosságának foglalkozása a svábok betelepülésétől kb. 150 évig változatlan maradt: a lakók őstermelők voltak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. 1900-ban az aktív keresők 94,6%-át még a mezőgazdaság foglalkoztatta (az országosan az agrárnépesség aránya 68% volt). 1941-ben a lakosság 86%-a a mezőgazdaságban, 1,6%-a az iparban, 0,7%-a a kereskedelemben dolgozott. 1970-re 50%-a dolgozott mezőgazdaságban, 38,6%-a iparban, 3,4%-a a közlekedésben, 1,2%-a a kereskedelemben és 7,4%-a egyéb területen dolgozott. 1990-re ismét tovább változtak az arányok, a lakosságnak már csak a 25,9%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 37,6%-a az iparban, 6,7%-a a közlekedésben, 7,1%-a a kereskedelemben és 22,7%-a egyéb területen. (Frisnyák, 1991. 88–94. o.)

6. kép: Rátka címere (www.nemzetijelkepek.hu, 2013. 11. 11.)

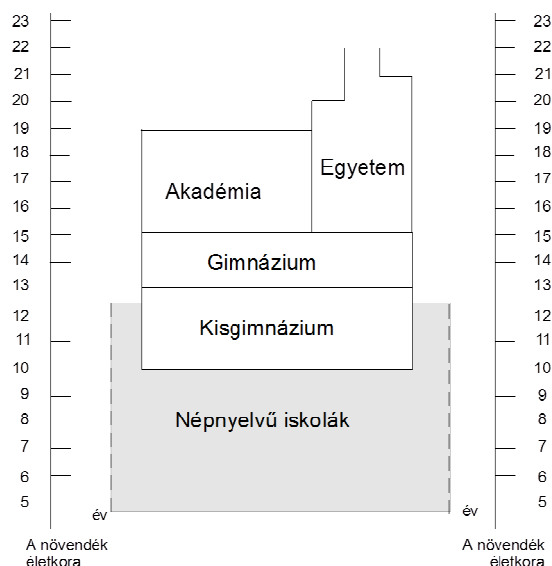
V. A MAGYAR OKTATÁSÜGY A XIX–XX. SZÁZADBAN: A FAL- VAKAT ÉRT HATÁSOK

A középkorban és a kora újkorban az iskoláztatás, az iskolák fenntartása és a nevelés kizárólag az egyház(ak) feladata és joga volt. Az újkori fejlődés folyamán az oktató-nevelő tevékenységeket egyre inkább az állam vette át, illetve megosztotta azt az egyházakkal vagy más iskolákat fenntartó szervezetekkel, magánszemélyekkel.

V/1. AZ I. RATIO EDUCATIONIS ÉS A II. RATIO EDUCATIONIS ÉS EZEK MÓDOSÍTÁSA: AZ 1845-ÖS HELYTRATÓTANÁCSI RENDELET

A 19–20. századi magyar oktatásügyet a 18. században uralkodó Mária Terézia és fia, II. József felvilágosult abszolutista rendeletei alapozták meg. Igyekeztek állami irányítás alatt működő egységes rendszert megteremteni. Az alapgondolatok a következők voltak: az oktatás állami érdek, az utilitarizmus és a vallási türelem elvének kell érvényesülnie. Ürményi József által kidolgozásra került az I. Ratio Educationis, amelyet Mária Terézia 1777. augusztus 22-én hagyott jóvá. A rendelet az iskolák felekezeti jellegének és fenntartásuk módjának megőrzésével kísérelte meg a különböző szintű oktatási intézményeket egységes állami szervezetbe rendezni.¹⁸

¹⁸ Németh – Pukánszky: Neveléstörténet, <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/07.htm>, 2013. 12. 16.

7. kép: A Ratio Educationisban szereplő legfőbb iskolatípusok¹⁹

A magyar nyelv nem kapott helyet a közép- és felsőfokú oktatásban. A tanítás nyelve a latin volt (a népiskolákat kivéve, ahol a tanulók anyanyelvén folyt az oktatás). A kisgimnáziumi osztályokban az anyanyelv csupán "segédnyelvként" szerepelt, de csak addig, míg a tanulók latintudása lehetővé nem tette az egynyelvű magyarázatot.

Az első Ratio Educationis megtörte azt a folyamatot, amely az 1730-as, 40-es évektől kezdve bontakozott ki Magyarországon. Az iskolák magyar jellege kifejezetten erősödött: megszülettek a magyar nyelvű tankönyvek, kísérletek történtek a magyar tannyelvű oktatásra. 1777-től kezdve viszont a kisgimnáziumokban a magyar csak egy lett az országban élő hét nemzetiség lehetséges segédnyelvei közül. Ezzel szemben a rendelet a modern nyelvek közül *a német nyelv tanításának minden iskolai szinten* kiemelt szerepet biztosított. (Másképpen ez a tény pozitívként is értékelhető, hiszen először jelent meg iskoláinkban egy élő idegen nyelv - mint tantárgy.)²⁰

II. József továbbgondolva a kérdést nem csak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Birodalomban szeretne egységesíteni az oktatási rendszert. A német nyelv kapta a legfontosabb szerepet, kötelező volt a német nyelvtudás és németül tartották az órákat a közép-fokú magyar iskolákban, alapfokon azonban a tannyelv magyar maradt. Az 1790/91-es, illetve az 1792-es országgyűlésen a magyar nemesség már megfogalmazta igényeit a magyar nyelvű oktatás iránt.

¹⁹ Németh – Pukánszky: Neveléstörténet. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/07.htm>. 2013. 12.16.

²⁰ Németh – Pukánszky: Neveléstörténet. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/07.htm>. 2013. 12. 16.

A II. Ratio Educationis 1806-ban, Budán lépett hatályba I. Ferenc rendelkezése alapján. Elődjéhez hasonlóan a protestáns iskolák visszautasították tanügyi autonómiájukra hivatkozva. Egyik legfontosabb rendelkezése az, hogy mindenki jogosult az anyanyelvi oktatásra. Törekedett emellett a Ratio Educationis egyszerűsítésére, a gyakorlatban használhatóvá tételére.

21

Az állam és az egyház összefonódása miatt az állami és a katolikus iskolák együvé tartoztak. A kormány az 1806-os rendelet alapján ezeket 6 tankerületre osztotta és azokon keresztül irányított. Élükön a király által kinevezett főigazgatók álltak, akiknek jogköre a papneveldeken kívül minden ilyen iskolatípusra kiterjedt, ellenőrizték a tanítókat. A főigazgatóknak alárendelten működtek az elemi iskolai felügyelők.²²

A Magyarország elemi tanodáinak szabályairól szóló 1845/25224. helytartótanácsi rendelet (1845-ben) módosította és pontosította az 1777-ben kiadott Ratio Educationis rendeletet és annak 1806. évi bővítését. Az 1845. évi módosítás továbbra is 6–12 évig tette a tankötelezettséget. A rendelet részletesen előírta az elemi osztályok tananyagát.

Az alsó elemi iskolások számára az alapvető követelmény a hittan alapjainak elsajátítása volt. Segítségül a hittankönyv, az úgy nevezett katekizmus szolgált, amely kérdés-felelet formában a keresztény vallás alapelemeit magyarázta el egyszerűen. A tanítónak a hittan mellett erényes viselkedésre is kellett ösztönöznie a diákokat. Ezen felül a tanulóknak ismerniük kell a betűket, a magyar ábécét, kis-és nagybetűket.

Az 1845. évi rendelet előírta a falusi iskolákban a nemzetiségi nyelven történő olvasást, a többiben a nemzetiségi mellett kötelező volt a magyar is, ez fontos az iskolatörténetek szempontjából.²³

V/2. AZ 1868. ÉVI XXXVIII. TÖRVÉNY HATÁSMECHANIZMUSA

A XIX. század folyamán az ország gazdasága, társadalma jelentős fellendülésnek indult, ennek alappillére az alapfokú, általános iskolázottság volt. A falusi iskolák működését, a la-

²¹ Németh – Pukánszky: Neveléstörténet, <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/07.htm>, 2013. 12. 18.

²² Haza és haladás. <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index7.html>, 2014. 04. 25.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár online archívuma.

http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/mit_tanultak_a_kisiskolasok_a_reformkorban.html. 2014. 04. 25.

kosság iskolázottsági szintjét hosszú évtizedekig alapvetően az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, azaz a népiskolai oktatásról szóló, tankötelezettséget elrendelő törvény határozta meg.²⁴

A törvény értelmében minden gyermek, ha szülei nem taníttatják otthon vagy magániskolában, köteles nyilvános iskolában tanulni 6–12/15 éves koráig. A tankötelezettség alól felmentést kap az, aki „taníthatatlan”, elmebetegségben szenved, illetve rövidebb időre felmenthető (tisztiorvosi igazolással), aki gyenge szellemi, fizikai állapotban van. Az a szülő/gyám, aki visszatartja gyermekét az iskolából: „50 krra, második izben 1 forintra, harmadik izben 2 frtra, negyedik izben 4 frtra büntetessék, az iskolai pénztár javára.”²⁵ Ez többször is előfordul a károlyfalvi iskolában tett tanfelügyelői és szolgabírói látogatások eredményeként. A törvény első fejezetében szó esik arról is, hogy mindenkinek joga van saját vallásának megfelelő iskolát választani. Aki nem jár nyilvános iskolába, annak évente vizsgát kell letennie.

Népoktatási tanintézetek közé tartoznak az elemi és felsőbb népiskolák, a polgári iskolák és a tanítóképezdék. Ezen intézmények lehetnek nyilvános és magániskolák is. Népoktatási nyilvános tanintézeteket felállíthat és fenntarthat (a törvény által megszabott módon): hitfelekezet, társulat vagy egyén, község és az állam.

Azokban a közösségekben, ahol hitfelekezeteknek hívei laknak, a felekezetek önerőből állíthatnak fel iskolát. Fenntartása a hívek hozzájárulásával és a képviselőik által meghatározott módon történik. Maguk választhatják ki a tanítókat és ők szabják meg a fizetésüket, a tankönyveket és a nevelési módszereket is. A működés feltételei a következők: „...egészséges légtér, száraz, nagy, világos terem, könnyen szellőztethető tanterem... a már fennálló iskolai épületek is, a mennyiben az előbbi szakaszban említett kellékeknek nem felelnek meg, mind a hitfelekezetek, mind a községek által, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakíttassanak át.”²⁶

A népiskolákban *legalább* a következő tantárgyakat oktatni kellett: *hit- és erkölcstan; olvasás és írás; fejbeli és jegyekkel való számolás, és a hazai mértékek ismerete; nyelvtan; természettan és természetrajz, hazai földleírás és történet; gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és különösen a kertészet köréből; a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése; ének; testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra.* A törvény előírta, hogy faluban 8, vá-

²⁴ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>, 2013. 12. 18. (Továbbiakban: 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.)

²⁶ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

rosban 9 hónap legyen a tanév hossza. Az V. fejezet (*A községi népoktatási tanintézetek*) kimondja, hogy azon községekben, ahol a hitfelekezet nem tart fenn iskolát, ott a község köteles népoktatási tanintézeteket alapítani és fenntartani. A már felsorolt követelményeknek kell eleget tennie ezeknek a létesítményeknek is.

A törvény értelmében minden község köteles létrehozni elemi népiskolát, ahol legalább 30 tanköteles korú gyermek van, és a szülők nem szeretnék hitfelekezeti iskolába adni gyermeküket. Felállítása és fenntartása a község közös vagyonából történik. Az elemi népiskola egy 6 éves, mindennapi ismereteket átadó képzésből és egy 3 éves, ismétlő iskolai tanításból áll. A 6 éves képzés alól felmentést élvez az, aki 4 év elemi oktatás után felsőbb tanintézetben (polgári iskola, középiskola) folytatja a tanulmányait. A sváb oktatás szempontjából érdemes ideiktatnom az 58. § teljes szövegét: *„Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.”*²⁷

A törvény kimondja, hogy *minden községi népoktatási intézet a község hatósága alatt áll.* A község ezt a jogát választott iskolaszéki bizottságon át gyakorolja. A bizottság 9 helyéből áll, akik feltehetően értenek az oktatásügyhöz. 3 évre választják őket. Tagjai korlátlanul újraválaszthatóak. a hatóság feladata többek között az iskola vagyonának kezelése (az iskolaszék utasítása szerint), az épületeket javíttatja, kifizeti a hivatalnokokat és évente ezekről pontos számadást ad az iskolaszéknek. A beszámolót a felülvizsgálat után kötelesek továbbítani a tankerületi iskolai tanácsnak.

Az országot vármegyénként megfelelő mennyiségű tankerületekre osztották fel. *„A tankerületbeli összes községi népoktatási intézetek ügyeit az oktatásügyi minister által kinevezett tanfelügyelő és az elnöklete alatt álló iskolai tanács kezeli, a hitfelekezeti iskolák felett pedig a tanfelügyelő közbejöttével gyakoroltatik a főfelügyelet. Egy tanfelügyelő több tankerületben is működhetik, ha területeiken összesen 300-nál több község nincsen.”*²⁸

A károlyfalvi iskola történeténél bemutatok egy tanítói díjlevelet, és többször szó esik olyan tanítói pályázatról, melyre többen jelentkeztek. A tanítók képzéséről és fizetéséről már az 1868. évi törvény is rendelkezett. *„Tanítói hivatalra ezentúl csak oly egyének képesítettek,*

²⁷ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

²⁸ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

a kik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték, s a kötelezett vizsgákat letevén (bélyegmentes) tanítói oklevelet nyertek; vagy ha nem végeztek is nyilvános képezdei tanfolyamot, mind az elméleti, mind a gyakorlati vizsgát nyilvános képezdében sikerrel kiállották.”²⁹ A tanítókat „élethosszig” választják, tehát csak súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás, polgári bűntény miatt mozdítható el munkájából a tankerületi iskolatanács ítélkezése alapján. A tanítók fizetéséről is a tankerületi tanács nyilatkozik, de a fizetés nem lehet kevesebb:

„a) az elemi népiskolai rendes tanítóé 300 frt. o. é.;

b) elemi népiskolai segédtanítóé 200 frt. o. é.;

c) felső népiskolai tanítóé 550 frt. o. é.;

d) felső népiskolai segédtanítóé 250 frt. o. é.;

e) polgári iskolai tanítóé nagyobb városokban 800 frt. o. é., kisebb helyeken 700 frt. o. é.;

f) polgári iskolai segédtanítóé nagyobb városokban 400 frt. o. é., kisebb helyeken 350 frt. o. é.”³⁰

A századfordulón kb. 2,3 millió gyermek vett részt alacsony szintű oktatásban, több mint 50 ezren pedig a polgári iskolákat látogatták. Az állami, önkormányzati és egyházi keretekben működő iskolák száma 16–17 ezer között volt. „Az oktatók száma 1900 és 1913 között 30 ezerről 40 ezerre emelkedett. 1920-ban az alacsony szintű oktatásban részt vevő gyermekek száma hazánk mai területére számítva 1,1–1,2 milliót tett ki. Számuk 1938-ig 1–1,4 millió között ingadozott. Az államhatárok megváltozásának betudhatóan 1940–1942-ben az alacsony szintű oktatásban 1,9–2 millió gyermek vett részt. A polgári iskolákat látogató gyermekek száma ezen belül 70–80 ezerről 170–200 ezerre emelkedett. A II. világháborút követően napjainkig tanévenként 1–1,3 millió között mozgott, 1986-tól kezdődően viszont folyamatosan csökkent – 1,341 millióról 1,016 millióra – az alacsony szintű oktatásban résztvevő gyermekek száma.”³¹

Az írni-olvasni nem tudó népesség aránya nagyon változó a mind a korcsoportok, mind az etnikai hovatartozás szerint is. A németek messze a legjobb mutatóval rendelkeztek, ld. 7. táblázat. Habár Magyarországon 1900-ban már kiterjedt az alacsony szintű közoktatás, még így is magas volt az analfabétizmus. (1900-ban meghaladta az analfabéták száma az egymilliót.) A

²⁹ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

³⁰ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

³¹ Magyarország a XX. században, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>. 2013. 11. 07.

németek alfabétizmusának okát a hagyományos német nevelésben kereshetjük: még mielőtt megépültek volna az iskolák a három sváb faluban, a „Schulmaister” (személye megfeleltethető a kántortanítónak), egy-egy idős, bölcs ember, házakban tanította a gyermekeket, illetve rossz idő esetén összefogta őket, németül, majd magyarul írni-olvasni tanultak. (Hauser, 2001. 140. o.)

7. táblázat: A 15 évesnél idősebb, írni-olvasni nem tudó népesség aránya anyanyelv és életkor szerint 1900-ban³²

Nemzetiség	Korcsoport						
	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70+
Magyar	12,1	13,0	19,1	25,1	29,6	38,2	44,8
Német	8,3	8,2	12,0	14,8	17,3	22,7	28,6
Szlovák	18,2	19,8	25,7	33,5	41,9	56,1	66,5
Román	59,0	60,5	68,8	75,8	81,2	87,4	91,8
Rutén	68,2	75,1	83,4	86,6	90,2	94,7	95,8
Horvát	15,8	18,5	26,0	32,2	40,1	58,4	68,5
Szerb	30,7	34,0	40,0	47,2	55,6	67,5	74,0
Egyéb	33,4	33,7	39,6	48,1	51,5	59,8	64,7
Összesen	25,1	28,2	38,1	46,1	52,9	61,2	67,0

V/3. AZ ALAPFOKÚ OKTATÁS A XX. SZÁZAD KÖZEPÉIG

Az első világháború után az elemi népiskoláknak csupán 1/3-a maradt az új határok közt, melyekben a tanítók közel 43%-a dolgozott. Az iskolák hiányán túl probléma volt a meglévő iskolák túlszűfolttsága is az elavult tantervek és leromlott állapotú tanítói lakások mellett.

Az 1868. évi XXXVIII. törvény a kornak megfelelő színvonalú népiskolát hozott. A gyors fejlődés hamar felszínre hozta azokat a problémákat, amiket a tankötelezettség megemelésével kívántak helyrehozni. A törvény revíziójával foglalkozók a népiskola 8, 9, 10 osztályossá fejlesztését kívánták. Ez a törekvés végigkísérte a dualizmus korszakát és a századfordulón különösen felemelték hangjukat a reformokat sürgetők. Az iskolaszervezet ennek ellenére változatlan maradt, csak a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt szervezték át nyolcosztályos általános iskolákká a népiskolákat.³³

A Tanácsköztársaság bukása után a közoktatásról egy igen fontos kérdés keringett: hogyan tovább? A kérdésre több válasz született. Fináczy Ernő kiemelte, hogy a tanácskormány

³² Magyarország a XX. században. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html> 2013. 11. 07.

³³ Pornói Imre: Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon, http://www.magyarpedagogia.hu/document/Pornoi_MP9534.pdf, 2014. 04. 26.

népbiztossága a nyolcosztályú, mindenkire nézve kötelező, egységes és általános iskolákban látta a jövőt, de ezen törekvés csak pártpolitikai indítékokból született, így tovább nem folytatható. Haller István kultuszminiszter 1920 tavaszán a gazdaság fellendítésére hívta fel a figyelmet és ennek eszközeként a kulturális rekonstrukciót használta. Ennek kapcsán olyan tantervi megújítást és iskolarevíziót képzelt el, hogy az ismétlőiskolákat szaktanfolyamokká kellene átalakítani úgy, hogy a szaknak megfelelő gazdasági kísérleti telepeket helyeznek melléjük. Ugyanakkor a polgári iskolák 7–8 osztályos mezőgazdasági és ipari intézményekké fejlődtek volna egyenrangúvá válva a gimnáziumokkal. Hallert követő Vass István kultuszminiszter is hasonlóan látta a helyzetet, azt vallotta, hogy be kell bizonyítanunk külföldnek, hogy nem vagyunk „balkán, barbár népség”. Ehhez szükség volt a tankötelezettség rendezésére és az iskolába-járás megszigorítására, ezt szolgálta az 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról.

A törvény értelmében mindenki köteles volt iskolába járni 6–15 éves koráig: 6 éven át elemi oktatásban részesül, 3 éven át pedig továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban vesz részt a gyermek. Tehát megerősítették a tankötelezettséget és szigorították is olyan módon, hogy a tankötelesség ideje meg is hosszabbítható azoknak, akik 6 év alatt nem végzik el az elemi 4 osztályt. Amennyiben ezen törvény rendelkezései az 1868. évi XXXVIII. törvényben foglaltaknak ellent mondanak, úgy érvénytelenné válik az 1868./XXXVIII. törvény, helyébe tehát az új rendelkezés lép.³⁴

Összegzésként elmondható, hogy az 1920-as években a közoktatás újjászervezése megindult, ám az elszántság ellenére a konszolidációs évek alatt mégsem volt megvalósítható az újjászervező munka az ország szétzilált gazdasága miatt.

A hazai közoktatás korszerű kiépítésének koncepciója azonban a kulturális szférát a nemzetstratégia kiemelt ágazataként kezelő Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultuszministersége idejére esett. Irányításukkal az 1920-as és 1930-as években kerül sor a magyar iskolarendszer szervezeti és tartalmi átalakítására és a tanügyigazgatás újjászervezésére. Klebelsberg Kunó a hazai népiskolai hálózat meggyorsított kiépítésével és az iskolán kívüli népművelés megszervezésével kívánta a tömegek műveltségi színvonalát emelni. Kezdeményezésére a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. tc. nyomán nagyarányú népiskola-fejlesztési program indult meg.

³⁴ 1921. évi XXX. tv. iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7486>, 2014. 04. 26.

A népoktatás korszerűsítése az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. törvénycikk hatálybalépésével zárult. Hóman a törvény betervezésekor ezt mondta: „A világnézetek mai küszködő korszakában a nép széles rétegei csak akkor gyakorolhatják megfelelő módon állampolgári jogait, ha: sikerül kialakítanunk a meggyőződéses nemzeti életszemléletet, sikerül megszilárdítanunk a keresztény erkölcsiséget, sikerül kifejlesztenünk a szociális érzést... Céltudatos nemzetnevelésre... a legszélesebb néprétegek minél alaposabb kiművelésére s a társadalom minden rétegében fellelhető magyar tehetségek állandó és folyamatos kiválasztására van szükség... Meggyőződésem szerint, nemzetünk egész jövője azon fordul meg, milyen mértékben sikerül népünk erkölcsi és szellemi színvonalát emelni, ősi erejét kipallérozni és fokozni, ezért természetesen a nyolcosztályos népiskolát is maradéktalanul a nemzetnevelés szolgálatába kívánom állítani.”³⁵

V/4. KISISKOLÁK HELYZETE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN A XX. SZÁZAD VÉGÉIG: KÖRZETESÍTÉS ÉS „VISSZAKÖRZETESÍTÉS”

A II. világháború alatt az iskolahálózatban hatalmas károk keletkeztek. Az 1946. évi tanterv az általános iskolák feladatai a következőképpen fogalmazta meg: „a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre alkalmassá, önnevelésre képessé tegye és közösségi életük tudatos, erkölcsös tagjává nevelje.”³⁶ Az egy-két tanítós kisiskolák elemi népiskolákként működtek tovább. Az Elnöki Tanács 1949. évi V. rendeletében kimondta a közoktatás teljes államosítását, erre az 1220–1234/1951. számú rendelet alapján került sor. A körzetesítés során kis létszámú iskolában a szakszerű tanítást úgy igyekeztek megoldani, hogy több iskola körzetet alkotott, amelyben a felsőbb évfolyamok a körzet központjában lévő iskolában részesülnek az oktatásban. A körzetesítés után az egyik legfőbb probléma a közlekedéssel volt: hiányoztak a bekötő-utak, nem volt még fejlett tömegközlekedés. Különösen a tanyasi gyerekeknek okozott gondot a „bejárás”, ez is oka annak, hogy a gyermekek sokat hiányoztak az iskolákból.

³⁵ Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1920 és 1945 között. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=31&rid=1&id=147, 2014. 04. 25.

³⁶ Jankó Krisztina Julianna: Az iskolakörzetesítés társadalmi hatásai. ganymedes.lib.unideb.hu:8080/.../Janko_Krisztina_Julianna_Ertekezés. 2014. 04. 25.

A Kádár-korszak (1956-1989) egyik legfontosabb oktatásügyi rendelete az 1961. évi III. törvény, melyben kiterjesztik a szakrendszerű oktatást a (körzetesítés után megmaradt) falusi iskolákra.

Az 1971. évi I. törvény a helyi-és a megyei tanácsokat tette az oktatási intézmények fenntartóivá. A törvény ideje alatt elkészült a településhálózat fejlesztéséről szóló tervezet is – így megoldódhat a körzetesítés hozta problémák egy része, azonban a társadalom nem együttműködő a fejlesztéssel.

Az 1980-as években a körzetesítés már nem kapott nagy hangsúlyt. Az 1985-ös törvényben új falusi iskolák létrehozása is lehetővé vált a szabad iskolaválasztás deklarálásával. Az 1991-es önkormányzati törvény az iskola alapításáról, fenntartásáról úgy határozott, hogy az önkormányzatok kezébe kerülnek.³⁷

³⁷ Forrai R. Katalin: A falusi kisiskolák helyzete. www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatas_kozben/168. 2014. 04. 25.

VI. A KÁROLYFALVI ISKOLA TÖRTÉNETE

Ahogy a környező sváb településeken, úgy Károlyfalván sem volt a letelepedés első évszázadában iskola. Mindig egy idősebb ember, az úgynevezett *Schulmeister* tanította a gyerekeket németül olvasni és írni és német dalokat, egyházi énekek énekelni magániskolai jelleggel tandíj fejében. A jobb anyagi viszonyoknak köszönhetően 1863-ban építtetett egy tantermes iskolát a falu, és egy tanítót is hívtak az új intézménybe. Ő volt Nevelős Adolf, a falu első tanítója. A tanítás a 19. század végéig még német nyelven folyt, csak a később a 19. századfordulón tanítottak kezdetben részben magyarul is, majd kizárólag magyar nyelven. (Hau-ser, 2001. 140. o.)

Az iskola építésének költségvetését megőrizték. Viszonylag egyszerű, tárgyilagos ki-mutatás ez, melyben a következő költségeket számolták fel:

1. Kőműves munka	888 korona,
2. Ácsmunka	906 korona 60 fillér,
3. Asztalos munka	664 korona,
4. Iskolai felszerelés	400 korona,
5. Nyersanyag	2402 korona.

Tehát az iskola felépítésének összköltsége 5260 korona és 60 fillér volt. A római kato-likus egyházközösség vállalta magára a költségek nagy részét, de a falu közössége is besegít-tett némi pénzzel.³⁸

Károlyfalva község tanítóit a Függelék első táblázata (A károlyfalvi iskola tanítói) mutatja be. Megállapítható, hogy 1863–1927-ig csak férfiak tanítottak az iskolában. Az 1868. évi 38. törvénycikk szerint férfiak és nők egyenlő jogokkal vesznek részt a népoktatásban és egyenlő eséllyel tölthetnek be tanítói állást, ám az iskolák inkább a férfi tanítókat preferálták. Némely tanító kiemelkedően sok évet töltött az iskolában: Nevelős Adolf 26 évet, Terebessy László (összesen) 12 évet, Ország Erzsébet (összesen) 9 évet, Heringh Ilona (összesen) 11 évet, Takács Mihály 12 évet, Urbán Éva 17 évet és Brogli Vendelné – az iskola utolsó tanító-nője – 19 évet. A viszonylag kevesebb, az iskolában eltöltött 6 év ellenére Boros József sze-mélye azért fontos, mert az általa készített egytanítós népiskolai órarend fennmaradt. A

³⁸ RKEGY/85. csomag, Költségszámítás a károlyfalvai róm. kath. iskola felépítéséről

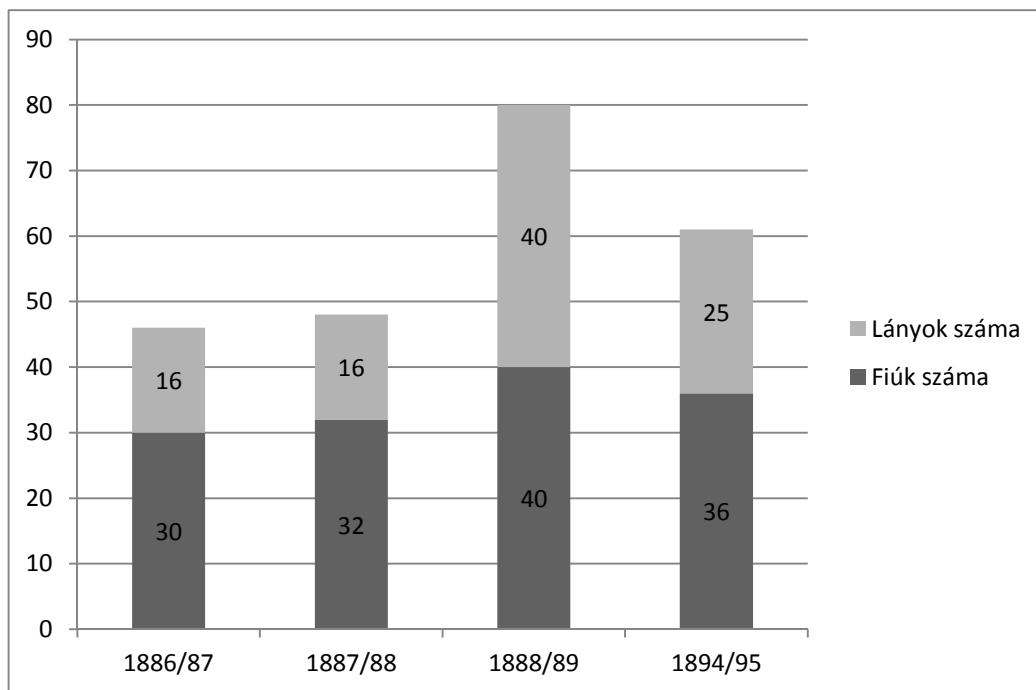
károlyfalvi iskola 1914-ig egytanítós népiskola volt, majd két csoportban folytatták a munkát, aztán 1952-től ismét egy tanítóval működött az iskola.³⁹

Árvai János tanfelügyelő 1876. december 11-én ellátogatott az iskolába, ahol a következőket tapasztalta: több iskolaköteles diák hiányzik, de őket most nem büntette meg. A tanterem nincs megfelelően berendezve, mert az ablak a gyerekekkel szemben és jobb oldalon van, ezért nem a megfelelő oldalról kapják a fényt. Az iskolában hat osztály helyett csak három van, ezt a tanító azzal indokolja, hogy tavasztól ősziig gyakorlatilag üres az iskola és ráadásul ő maga beteg is, ezért kevesebb az osztályok száma.⁴⁰ Kiemeli a felügyelő, hogy nincs tanterv és ugyan vannak tankönyvek, de ezek mind különbözőek. Az iskola a tanfelügyelő beszámolója után a következő utasításokat kapta: írja össze az iskolaköteles diákokat, ebből egy példányt adjon át a közigazgatási bizottságnak és a tanítónak is. Hetente adjon be a tanító és az iskolaszék is hiányzási névjegyzéket. A hiányzókat először intse meg, majd pénzbüntetést szabjon ki 50 krajcártól 2 forintig terjedő összegben. A befolyt összeg az iskolát illeti meg. (Hauser, 2001. 140. o.)

A Károlyfalván tanuló diákokról fennmaradt számadatok szerint a következőképpen alakultak a létszámok a XIX. század végén az iskolában (lásd 6. diagram). 1888/89-ben megnőtt a létszám. A növekedésnek nem demográfiai oka volt, hiszen az 1. diagram alapján a falu lakossága csekély mértékben növekedett. Lehetséges, hogy a szigorúbb ellenőrzés állt a háttérben.

³⁹ Hauser, 2001. 144. o. és a RKEGY/85. és 86/b. dobozainak dokumentumai alapján

⁴⁰ RKEGY Jegyzőkönyv tanfelügyelői látogatásról, 1876

8. diagram: A károlyfalvi iskola diákjainak száma a XIX. század végén⁴¹

A károlyfalvi róm. kat. népiskola nevelési célja az értesítő szerint 1894/95-ben a vallásos és az erkölcsös nevelés volt. A gyermekeket az iskola a katolikus egyház fiaivá kívánta nevelni, s szerinte a vallásos érzések megnevelik az egyént. Ezen felül a polgári és társadalmi célok teljesítéséhez szükséges ismereteket akarta átadni a diákoknak. Az értesítőnek köszönhetően erről a tanévről részletes információkkal rendelkezünk. 1894 szeptemberében 30 tanuló iratkozott be az iskolába. A tanítás szeptember 4-én kezdődött, de szeptember 28-án 8 napos szünetet rendelt el a körorvos, mert az egyik diáknál a torokgyík tünetei jelentkeztek. Ezt követően nem került már sor „kényszerszünetre”, a tanítás folytatódott a tanév végéig. Az iskola egészségügyi viszonyait ebben a tanévben jónak találták, bár történt egy haláleset: a 9 éves Brogli Mária tüdőgyulladásban meghalt 1894. november 9-én. Május 23-án himlő elleni oltást kaptak a diákok a körorvostól. Húsvétkor gyónásra is sor került, s néhány diák az első áldozáshoz járult.⁴²

A tanítás tartalmáról Boros József tanító által 1901/02-ben készített kimutatása alapján alkothatunk képet (lásd Függelék 2. táblázat). Boros nem tantárgyak, hanem osztályok szerint csoportosította a tananyagot és a követelményeket. (Boros, 1902.) Ebben a tanévben már magyarul és németül is tanultak írni és olvasni, a két nyelvet felváltva használták. A magyar elő-

⁴¹ RKEGY, 86/b. doboz iratai alapján

⁴² RKEGY A károlyfalvi róm. kath. népiskolának rövid értesítője az 1894/95. tanévről

térbe került, hiszen amikor a német abc-t tanulták a diákok, már javában olvasniuk kellett magyarul. És kiemelem, hogy ez nem a nemzeti identitás csökkenését, gyengülését jelenti, hanem szimplán alkalmazkodniuk kellett a magyar környezethez, evidens, hogy előbb-utóbb a nemzetiséget befogadó ország nyelvét is beszélni fogják. Az egyházi szellemű oktatás megnyilvánult abban, hogy volt hittan, Bibliaóra, s ezeken felül az énekórákon is egyházi dalokat tanultak és énekeltek. A tanítási anyag mintha „elfogyott” volna IV., V., és a VI. osztályra: ezekben az osztályokban a legtöbb tantárgyból az előző évek anyagát ismételi a tanító a diákokkal. (Boros, 1902)

1910/11. tanévben Witek Imre volt a kántortanító. Az egyházi és iskolai költségvetések mellett megtaláltam a tanítói díjlevelét, bemutatom, hogy milyen juttatásokat kapott ekkor egy károlyfalvi tanító (lásd Függelék 1. kép). A fizetése két fő részből állt: a tanítói és kántori fizetésből. A tanítói fizetést havonta kapta készpénzben a római katolikus egyházközségtől, ez összesen 800 korona volt. ¼ telek után járó fajzasi és legeltetési joga a község közös erdejéből 22 koronát jelentett, a három vékás szántó föld használatából pedig 10 korona járt havonta. Ebből is látható, hogy 1910-ben már nem kaptak tandíjat a tanítók, hanem az egyházközség fizette a károlyfalvi tanítót.⁴³

1908-ban lépett hatályba az állami elemi iskolai tanítók illetményeiről és felügyeletéről szóló 1907. évi XXVI. törvény. Ez a törvény évi 1000 koronában állapította meg az állami iskolai tanítók minimális alapfizetését, persze vannak magasabb fokozatok is ettől. Az ország községeit lakbérosztályokba sorolta a törvény, és az alkalmazott tanítók a község lakbérosztályának megfelelő fizetést és a 200–600 koronáig terjedő lakbéréket kellett kapniuk a fizetésen felül.⁴⁴

Ehhez hasonló célja volt a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól intézkedő 1907: XXVII. tc-nek is. Elrendelte ugyanis ez a törvény, hogy a községek és a hitfelekezetek legkésőbb 3 év leforgása alatt kötelesek a tanítóik fizetését legalább az állami iskolai tanítók alapfizetésére (1000 korona) felemelni, amennyiben költségvetéseik engedik. Ha nincs erre keret, akkor a hiányzó összeget az állam segélyképen fogja biztosítani a tanítóknak.⁴⁵

⁴³ RKEGY/85. doboz. Witek Imre tanítói díjlevele

⁴⁴ 1907. évi XXVI. tv. az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6965>. 2014. 04. 20.

⁴⁵ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966>. 2014. 04. 20.

Ezen két törvényt követte az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló törvény, amely a népiskolai tandíjak eltörlésével egyidejűleg a felekezeti és községi iskolák számára az elmaradt tandíj-jövedelmeknek megfelelő állami kárpótlást biztosított. Ugyanezen törvénnyel egyidejűleg hoztak döntést a gazdasági ismétlőiskolákról. A 12—14 éves iskolakötelesek számára alkalmas gyakorlati gazdasági ismétlő (nem minden napos) iskolák fölállítására kötelezték a községeket, elrendelték a tanítás tervezetét és rendjét, intézkedtek a tanítók gazdasági kiképzéséről és az állami segélyezésről.⁴⁶

A Néptanítók Lapjának 46. számában 1913. november 16-i határidővel pályázatot hirdetett a plébános, miszerint kántortanítót keres a károlyfalvi iskolába Podszedly Béla kántortanító eltávozása miatt. (Ahogy az 1. táblázatból láthattuk, ebben az időszakban igen gyakorta váltották egymást a tanítók.) Javadalma 800 korona készpénz, egynegyed telek után járó fajzasi és legeltetési jog, háromvékás szántóföld, stóla körülbelül 30 korona összegben. Az 1913. évi VI. törvénycikk alapján megilleti még öt államsegély, négy szoba, konyha, kamarából álló lakás, istálló, kocsiszín, udvar gyümölcsöskerttel. A beérkező pályázatok elbírálásához 1913. november 25-én összehívták az iskolaszéket; az ülésről jegyzőkönyv is készült. Összesen 2 pályázat érkezett: Ruzsiczky Sándor görög katolikus okleveles tanítótól és Terebessy László okleveles kántortanítótól. Az iskolaszék egyöntetűen az ubrezsi kántortanítót, Terebessy Lászlót választotta meg.⁴⁷

A Függelék 3. táblázata az egytanítós elemi népiskola órarendjét mutatja be, amelyet Terebessy László tanító állított össze 1914 júliusában. A tanítás évi anyaga 34 hétre terjedt ki. A magaviseleti osztályzatok a következők voltak: 1 – példás, 2 – dicséretes, 3 – szabályszerű, 4 – rossz. Az előmeneteli érdemjegyek másként alakultak: 1 – jó, 2 – elégséges, 3 – elégtelen. Az órarendből kiderül, hogy mekkora erőfeszítést is igényelt hat osztály összehangolása a tanulásban, munkában. Habár létszám-adatok nincsenek ebből a tanévből, feltételezem, hogy legalább 50 gyerek járt iskolába. Érdekesnek találom, hogy nem volt szünet az órák között, délig nem pihentek a tanulók, déltől azonban délután 14 óráig nem volt oktatás. Az I. és II., az V–VI. osztályokat gyakran „összevonva” kezelte a tanító, sokszor ugyanazon órájuk volt, és ez a tananyagban is megmutatkozik.

1914. augusztus 24-én Terebessy László hetekre lebontott óravázlatot írt minden tantárgyról. A munkája alapjául szolgáló dokumentum címe: *A vallásos élet tárgyai a püspöki*

⁴⁶ A felekezeti szellem erősödése a közoktatásban.
http://mtdaportal.extra.hu/huszarodik_szazad/text/1908/1908%2007.pdf, 2014. 04. 18.

⁴⁷ RKEGY doboz Néptanítók Lapja, 1913. 46. szám

tanterv szerinti tanítottaknak az I-IV osztályban a római katolikus lelkész és a tanító vezérlete mellett. (A tankönyvekről ekkor a püspöki kar rendelkezett.) Terebessy ezt kiegészítette az V. és VI. osztály tanterveivel. A heti tananyagbontásban pontosan jelölte, hogyan haladnak majd betűről-betűre, számról-számra a diákok. A Függelék 4. táblázatában prezentálom az 1., 17. és a 34. heti tananyagot osztályok és tantárgyak szerint csoportosítva. Év közben, a 17. héten vizsgát tettek a diákok, ez megfeleltethető a mai félévi osztályzatoknak, vizsgáknak. A rajz óra minden osztály esetében az ecsettartás, vonalvezetés gyakorolásából állt, s a gyakorlati munka után következett. Az éves tananyag terjedelmes volt, néhány tárgy anyaga ma is megállná a helyét, például a történelemé és a számtané is. Az összbenyomásom a tantervről rendkívül pozitív, az alapján lineárisan, jól felépítve adta át a tanár a diákoknak a tananyagot.

1923. január 27-én egy újabb iskolaszék megválasztására került sor. A szavazás titkos volt. Eredménye alapján rendes iskolaszéki tagok lettek: Deutch Ferencz, ifj. Deutch József, Schmiedt József, Brogli Ferencz, közép Rák Márton, Rák Márton, Suták György és Hoffmann Ignác. Póttagoknak választották Hauzer Ignácot és alsó Rák Mártont. (Károlyfalván gyakran jelölték kis, illetve közép jelzőkkel a kisebb fiút, unokát, aki az édesapja vagy a nagyapja nevét kapta.) A püspöki helynök úr a választás ellen 8 napon belül fellebbezést nyújthatott volna be, ám ilyen nem történt; március 5-én jóváhagyta a döntést.⁴⁸

1935. szeptember 21-én Kovácsné Ország Erzsébet elkészítette a népiskola órarendjét az I–III. osztályra nézve az 1935/1936. tanévre vonatkozóan. A terjedelem miatt ezt az órarendet is két bontásban: délelőtti és délutáni órákra bontva prezentálom a Függelékben (5. táblázat). A délelőtti tanítás ekkor is reggel 8 órától 11:30-ig, a délutáni pedig 14–16 óráig tartott. A pénteki nap szünnap volt, helyette szombaton mentek iskolába. A tanítónőnek valamivel könnyebb dolga volt ekkor, hiszen nem hat osztály volt összevonva. Az osztálytanító az I., a II. és a III. osztályt okította együtt. Az első két osztály mindig közös foglalkozáson vett részt, a harmadikosok viszont más feladatot kaptak. Az 1901. évi órarendhez képest megjelent a kézimunka mint tantárgy, és a játékot felváltotta a testnevelés. Még mindig fontos szerepet töltött be a hitoktatás az iskolában. A délutáni órák már nem 30 percig tartottak, hanem egy órán át. A tanító gondos figyelmet fordított az ismétlő iskolásokra is: szerdánként délután az ő oktatásuk folyt az iskolában.⁴⁹

⁴⁸ RKEGY/86/b. Jegyzőkönyv. Tárgy: új iskolaszék választása, 1927.

⁴⁹ RKEGY 86/b. A károlyfalvi róm. kath. elemi népiskola I–III. osztályának az 1935/36. iskolai évre szóló részletes órarendje

1938. március 23-án ismét tanfelügyelő látogatott az iskolába, a végén értekezletet tartott a tanítóknak, ahol megbeszéltek a látogatás eredményét. Az iskola külső rendjére vonatkozóan mindent rendben talált, viszont a felszerelések között hiányosságokat vélt felfedezni:

- nincs fogas a tanítók számára;
- minden tanteremben csak egy tábla van, pedig két tábla szükséges;
- minden szükséges térkép megvan az iskolában, de *Hazánk politikai térképe* már erősen megkopott, ezért jövő tanévre újat kell beszerezni;
- az I. osztály tanításához hiányzik a billenős bolti mérleg, a méterrúd, a mesék fali képei;
- a II. osztály szemléltető eszközei közül hiányoznak a beszédértelmezés fali képei és a kézimunka tárgyai;
- a III. osztály eszközei közül hiányozik a község belső- és külső területének vázrajza, a szomszédos községeket magába foglaló vázrajzok (térképek), a járás és a megye vázrajza – ezeket a tanítónak kell elkészítenie (!);
- a IV. osztály tanításához hiányoznak a térfogat mérés eszközei, a szomszédos tájegységek nagyított térképvázlata és a beszédértelmezés gyakorlatához szükséges anyagok;
- a V–VI. osztály szemléltető eszközei közül hiányzik a mértékegységek fali képe, a statisztikai adatokat tartalmazó könyv, a természettani kísérleti eszközök és szerszámok a kézimunka tanításához.

Ezeken felül minden osztályban ki kell függeszteni a piaci árjegyzéket és munkabérjegyzéket – rendelkezett. Az iskola udvarát ki kell „csinosítani”, hogy az megfeleljen a játéknak és a testnevelés órákhoz is használható legyen.

Az iskola tanulmányi és nevelési viszonyaira vonatkozó megállapításai:

- az I–II–III. osztályban Adrey Katalin osztálytanító dolgozik és mindhárom osztálynak megfelelő szintű az olvasni, számolni tudása, kezd kibontakozni a fogalmazási készségük és a III. osztályba járók korukhoz képest nagyon jó témákat dolgoznak ki.
- A IV–V–VI. osztályt Kovács Lajos tanítja. Kiemelte a felügyelő, hogy a tanító jól ötvözi a tárgyi és gyakorlati értékeket munkája során, például a gyümölcsfák ápolásának tanításakor is így tett. Három szóval jellemezte elismerően a munkáját: *cselekvés, munka, példa*. Csoportokban dolgoztak a gyerekek, nagy volt a munkafegyelem. A

számolást még lassúnak, nehézkesnek találta, szerinte több önállóságra kell törekedniük a gyerekeknek.

Pozitívként említette, hogy a gyermekek rendszeren járnak az iskolába, és nagyon kevés a mulasztások száma. Az iskolaköteles gyermekek száma a 8. táblázat szerint alakult a látogatáskor.⁵⁰

8. táblázat: A tanulók jelenléte 1938. március 23-án

<i>Osztályok</i>	Beiratkozott	Eltávozott	Jelen volt	Hiányzott
I.	22	-	21	1
II.	6	-	6	-
III.	15	-	15	-
IV.	11	-	11	-
V-VI.	18	-	18	-
Összesen	72	-	71	1

Érzékelvén a hiányosságokat 1938. augusztus 1-jén Kovács Lajos r. k. kántortanító elkészítette a károlyfalvi r. k. elemi népiskola leltárát, amit augusztus 26-án levélben továbbított Gruska Lajos pápai kamarásnak, plébánosnak és arra kérte őt, hogy szeptember 20-ig értesítse őt arról, hogy biztosítani tudják-e az iskola számára a szükséges eszközöket, javításokat. A leltár szerint az iskola épülete, felszereléseinek többsége 1938-ban rossz állapotban volt, és felújításra szorult.

1. Helyiségek:

- a) Iskolaterem: padlója javítandó,
- b) Iskolatermekhez vezető folyosó: rossz, javítandó,
- c) Tanítói és tanítónői lakás: rossz padló,
- d) Kocsiszín, illemhely, sertésól, pince, padlás (tanári lakáshoz): jó,
- e) Kerekeskút (tanári lakáshoz): nagyon rossz állapotban.

2. Ajtók, ablakok:

- a) Iskola folyosójára nyíló 2 szárnyas ajtó: javítandó,
- b) Az ablakok javításra szorulnak.

3. Bútorok:

⁵⁰ RKEGY/86/b. 109./938. Iskolalátogatást követő módszeres értekezlet jegyzőkönyve.

- a) Feszület, szekrény a taneszközöknek, vaskályha csövekkel, cserépkályha (tanítóé), ver-
der, 2 pléh csészével: jók,
- b) 4 üléses iskolapadok: javítandóak,
- c) Tanítói asztal dobogóval: újra festendők,
- d) Fogas: rossz állapotban,
- e) Nemzeti zászló: kopott,
- f) Zászlótartó: gyenge,
- g) Köpőcsészék: rosszak.

4. Képek:

- a) Nemzeti ereklye, bibliai kép, földrajzi kép: jó,
- b) Magyarország címere: használt,
- c) Történeti kép: 10 jó és 6 használt,
- d) Fali olvasótábla, mértékek fali táblája, fali egyszeregy, természetrajzi térkép: használt.

5. Térképek:

- a) Magyarország hegy- és vízrajza, Európa politikai térképe, Ázsia iskolai falitérképe: jó,
- b) Magyarország politikai térképe, Föld képe féltekékben, Földgömb: használt.

6. Szemléltető eszközök:

- a) Számológép: golyók hiányoznak,
- b) Harmónium az ének tanításához: javításra szorul,
- c) Óralap mozgatható mutatókkal: használt.

7. Tanítói könyvtár:

- a) Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára, Tanterv az állami elemi iskolák számára, Utasítás a körzeti iskolai felügyelők és a királyi tanfelügyelői hivatalok iskolalátogató tagjai részére: jó, kötve;
- b) Drozdy: Beszéd-és értelemgyakorlatok a III. osztályban, Öveges-Pohárnok: Rövid vezérfonal a „Betűvetés” című ábécéskönyv használatához, Fekete J.: A magyar népművelés körvonalai, Benőcs J.: Ismeretterjesztő előadások, Kukuljevic J.: A falusi gazdasági udvar egészségügye, Szatmáry F.: „Hűségese szívek” Szülőföld-ismertetés a III–IV. o. számára: jók;

8. A gyermekek kölcsön tankönyvtára:

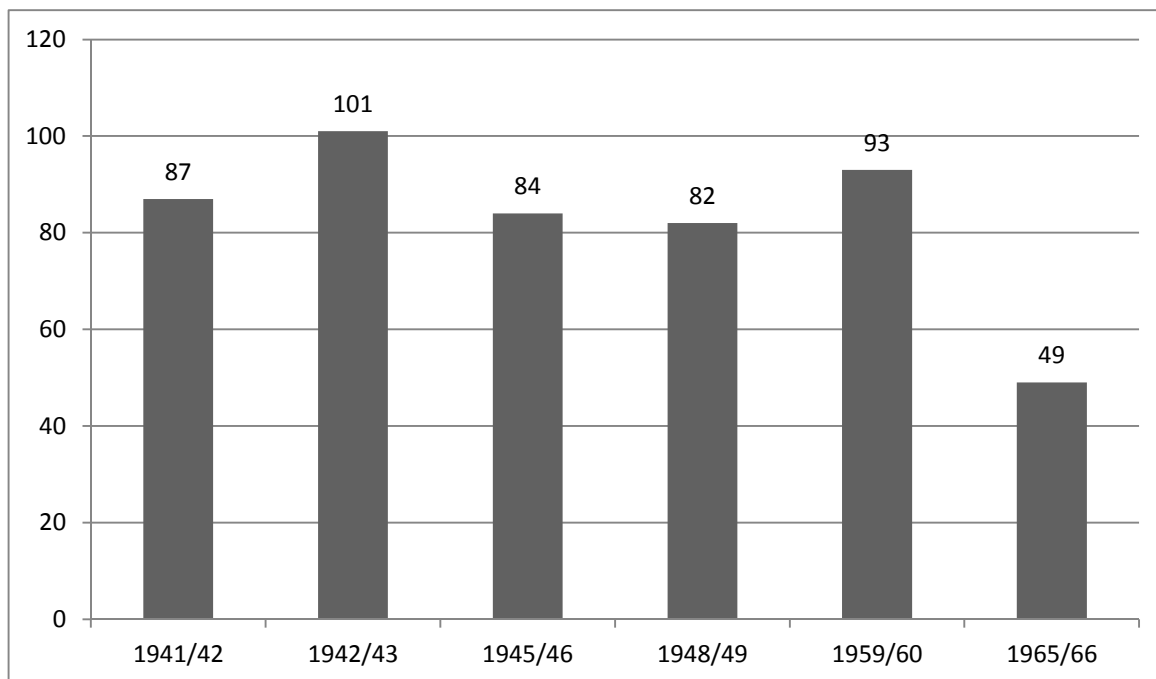
- a) Kis Képes Biblia III–IV. o., R. K. kiskatekizmus. III–IV. o., Öveges-Pohárnok: Betűvetés I. o., Magyar Olvasókönyv I. o., Magyar Olvasókönyv II. o., Magyar Olvasókönyv III. o., Magyar Olvasókönyv IV. o., Magyar Olvasókönyv V–VI. o., Gergely-Jósvay: Magyar nyelvkönyv III. osztály, Gergely-Jósvay-Szkalka: Magyar nyelvkönyv IV., Gergely-Jósvay-Szkalka: Magyar nyelvkönyv V–VI., Straub-Vadász: Az élet számokban III. o., Straub-Vadász: Az élet számokban IV. o., Straub-Vadász: Az élet számokban V–VI.o., Straub-Tóth-Vadász: Természetráaj, gazd.tan, h.t. III–IV. o., Straub-Tóth-Vadász: Természetráaj, gazd.tan, h.t. V–VI. o. : jók;
- b) Ficza-Homor: Földrajz IV. oszt., Ficza-Homor: Földrajz V–VI. oszt., Kézi térkép/Kogutovics, Dr. Demkovics: Szerartástan V.o., Dr. Demkovics: Egyháztört. VI.o., Szügyi-Greiner: Magyar nemzet történelme V–VI.o., Széky-Végh: Természettan, vegytan V–VI.o, Klinda K: Egészségtan VI. o., Becker-Mayer: Polgári jogok és kötelességek V. osztály: jó állapotban.⁵¹

Az épület rossz állapotban volt ekkor, az iskola építése óta (1863) nem találtam olyan dokumentumot, ami az épület felújítására vonatkozott volna, tehát erre valószínűleg nem került sor.

10 év tanítás után Ország Erzsébet nyugdíjba vonult, ezért 1938-ban pályázatot hirdettek meg az állás betöltésére. Erre tizenöten (!) jelentkeztek, csak nők: Heringh Ilona, Géressy Klára, Plell Mária, Sándor Mária, Németh Magdolna, Jurás Margit, Fejér Ilona, Gimesi Irén, Csiszár Katalin, Csákóné Lengyel Margit, Molnár Gizella Mária, Krasznai Mária, Vágvölgyi Mária, Ardey Katalin és Kovács Ilona. A falu új tanítónője a szavazóbizottság döntése alapján Heringh Ilona lett. (Hauser, 2001. 141. o.) Habár ebben az iratban említést nem találunk Ardey Katalin tanítónőre vonatkozóan, kiderült a tanfelügyelői látogatásból, hogy 1938-ban az I–III. osztályt ő tanította.

A II. világháború után a diáklétszám megcsappant, az iskola államosítása után viszont növekedett. Kiugró értékekről azonban nem beszélhetünk, csak 1965-ben, amikor majdnem felére, 49 főre csökkent a létszám az 5 évvel korábbi 93 főhöz képest. Egyszerű oka volt: a körzetesítés. 1962 után már csak az alsó tagozat maradt Károlyfalván, a többiek Sátoraljaúj helyben tanultak tovább. A tanulók száma a 7. diagram szerint alakult a XX. század közepén.

⁵¹ RKEGY/86/b. A károlyfalvi rk. elemi népiskola leltára 1938.

9. diagram: Károlyfalvi diákok száma a XX. sz. közepén (Hauser, 2001. 142. o.)

A lakosság iskolai végzettségét a 9. táblázat mutatja be (1941–1960).

9. táblázat: A lakosság iskolai végzettsége 1941-1960 (Hauser, 2001. 142. o.)

Év	A népességből				
	Írástudatlan	Általános iskola		Középiskola vagy magasabb végzettségű	Egyetemi végzettségű
		6 osztály	8 osztály		
1941	57	287	4	7	-
1949	24	280	61	3	-
1960	19	240	122	12	5

Az 1. diagram alapján a falu lakossága 1940-ben 624 főre tehető, 1960-ban 588-ra. (Hauser, 2001. 147. o.) 1941–1960 között tehát átlagban a falu lakosságának több mint a $\frac{3}{4}$ -e végezte el az általános iskola hat osztályát. A nyolc osztályt elvégzők száma jelentősen megnövekedett 1941 és 1960 között, oka, hogy kötelezővé vált a nyolc osztály. Fordított tendencia jellemezte az írástudatlanok számát: jelentősen lecsökkent. A középiskolai, vagy annál magasabb végzettségűek száma a lakosság nagyságához képest alacsony volt, ez nem meglepő, hiszen mezőgazdaságból éltek főként a faluban.

1948-ban államosították az iskolát, 1962-ben körzetesítették. A körzetesítés után az alsó tagozat maradt az iskolában, a többiek, a felsősök pedig a szomszédos Sátoraljaújhely városban tanultak tovább. Az iskolában 1962-ben már 2 tanterem volt, ahol összevonva tanult az I–

III. és a II–IV. osztály. 1964-ben Takács Mihály helyére Brogli Vendelné Nagy Anna került, aki az iskola megszűnéséig, 1983-ig működött itt. (Hauser, 2001. 143. o. és a RKEGY/86/b iratai alapján)

8. kép: Nagy Anna 1965-ben tanítványaival⁵²

A károlyfalvi iskola felújított épületében ma német nemzetiségű óvoda működik, pontos neve: Hétszínvirág Óvoda Szlovák és Német Nemzetiségi Óvoda és Bölcsőde Károlyfalvi tagóvodája. 1992-ben kezdte meg a működését és a mai napig fontosnak tartja a sváb hagyományok ápolását, németül énekelnek, mondókát tanulnak és számos mesét hallgatnak és játszanak el. Az óvoda színvonalas, népszerű voltát mutatja az utóbbi években, hogy az alacsony gyereklétszám ellenére az óvoda maximum létszámmal működik, ugyanis sok sátoraljaújhelyi szülő ezt az óvodát tartja a legmegfelelőbbnek gyermeke számára. 2007-ben a német nemzetiség országos bázisóvodája lett az intézmény.⁵³

⁵² <http://karolyfalva.freeweb.hu>, 2014. 03. 05

⁵³ Károlyfalva honlapja, karolyfalva.freeweb.hu, 2014. 03. 05.

VII. A HERCEGKÚTI ISKOLA TÖRTÉNETE

A hercegekúti iskola pontos működésének kezdetét nem ismerjük. Az első anyakönyvi napló 1899-ből származik, ez a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletárában (a továbbiakban: ZLt.) fellelhető. 1776-ban kihalt a Trauthson-ház, így a terület visszaszállt a Királyi Kamarára. Innentől a Kamara felelőssége volt az 1785-ben elkezdődött építkezés támogatása és befejezése: 1788 nyarára megépült a templom. (Tamás, 2010. 172–180. o.) Feltehetőleg a XIX. század közepétől már iskola is működött, de ezt alátámasztó dokumentumok sajnos nem maradtak fent, így az 1899-től prezentálom az iskolatörténetet.

VII/1. A hercegekúti Római Katolikus Elemi Népiskola története

Az értékelés az anyakönyvi naplók szerint a század végén a mai osztályzásnak felelt meg: 1 – elégtelen, 2 – elég, 3 – jó, 4 – jeles, 5 – kitűnő. Az értékelés meglepő módon eltért a károlyfalvi és a rátkai iskolákétól.⁵⁴ A tantárgyak a következők voltak az 1899/1900. tanévben az I–II. osztályosoknak: *hittan, olvasás, írás, beszéd és beszédértés gyakorlat, nyelvtan, szám-tan, ének. német írás és olvasás*. A III–IV. osztályban a felsorolt tárgyak kiegészültek a *földrajzzal* és a *természetrajzzal*. Az V. osztályosok a fent említett tantárgyakon felül *történetet* tanulnak. Az 1868. évi népoktatási törvénnyel összevetve a tantárgyak sorát észrevettem, hogy hiányzott a testgyakorlat, a testnevelés és a mezőgazdasági ismeretek nevű tárgy. A tanévben a diákok száma viszonylag magas volt, ez jellemezte az iskolát egész története során. A „kimaradások”, azaz az iskolát nem látogató diákok száma elenyésző volt, ismétlő vizsgát is kevesen tettek, ez kiolvasható a 10. számú táblázatból.⁵⁵

⁵⁴ ZLt. A trauczonfalvai rom. kath. iskola növendékeinek érdemsorozata az 1899-1900.-ik tanévben

⁵⁵ ZLt. VIII-436. A hercegekúti Római Kat. Elemi Népiskola iratai 1899-1946

10. sz. táblázat: A tanulók száma az 1899–1900. tanévben

1899–1900		
Osztályok	Létszám (fő)	Megjegyzés
I. osztály	40	1 fő kimaradt, 3 fő vizsgát nem tett
II. osztály	41	1 fő kimaradt, 1 fő vizsgát nem tett
III. osztály	21	-
IV. osztály	18	1 fő kimaradt
V. osztály	10	4 fő kimaradt

Az anyakönyvi naplóból tudható, hogy ekkor a leggyakoribb családnevek a következők voltak: *Göcz, Hoffmann, Braun, Frikker, Burger, Fiser, Nár* és ezek változatai, s ezek a családnevek napjaink Hercegkútjára is jellemzőek.

1900–1901-re az I–II. osztály tantárgyai változatlanok maradtak, viszont a III. és IV. osztályok tananyaga kibővült a *történettel*, a *természettannal* és az *alkotmánytannal*. Utóbbi osztályok tanítónője ekkor Németh Anna volt, az I–II. osztályt Braun Ágoston tanította, tehát két csoportban folyt a tanítás már 1900-ban! Az anyanyelv ebben az évben még sváb volt, magyar nyelv tanulására semmilyen utalást nem találtam.

11–12. sz. táblázat: Tanórák az I–V. osztályban 1900-ban

Anyanyelv			Nyelvtan	Mennyiségtan		Történeti tárgyak		
Beszédértés gyakorlata	Írás, olvasás	Nyelv – és írás-tan		Számtan	Mértan	Földrajz	Történet	Polgári jogok és kötelezettségek ismerete
I–II oszt.	I–V. o.	V. o.	II–IV. o.	I–V. o.	-	III–V. o.	IV–V. o.	V. o.

Természettani tárgyak			Művészeti tárgyak		
Természetrajz	Természettan	Mezei gazdaság	Ének	Rajz	Testgyakorlás
V. o.	-	-	I–V. o.	-	-

1901-ben a művészeti tárgyak közé a rajz helyére a német írás-olvasás került.

Az 1902/1903. tanévben az eddigi 5 osztály helyett már 6 szerepelt a naplóban. Az évek során nem csak lemorzsolódásra van példa, hanem arra is, hogy az osztályokba új diákok iratkoztak be. Így történt ez 1908/1909-ben is. 1907/1908-ban 45 fővel indult az első osztály, a második 36 fővel. A következő tanévre az elsősök száma 2-vel, a másodikos tanulók osztálya 6 fővel gyarapodott úgy, hogy nem történt osztályisméltés. Az anyakönyvi naplókban gyakran jelölték egy-egy család visszatérést Herceggútra, ezzel magyarázható ez a jelenség.⁵⁶

1905/1906-ban Trauczonfalva helyett már Herczegkút nevet használják a tanítók a naplóban, a település neve ekkor hivatalosan is megváltozhatott. Ez már a magyarosodás jele, a tanítás nyelve ekkortól már magyar lehetett.

Az 1912/1913-as tanévre vonatkozóan csak az első osztályról van adat, ez a csoport 39 fővel indult, a többi osztály létszáma már nincs feltüntetve. Habár az anyakönyvi napló a címe alapján 1899–1918-ig „ígérte” az iskolába járó gyerekek eredményeinek közlését, megszakadt a dokumentálás, és csak az üres lapok maradtak fenn az utolsó 5 évről, 1913-tól 1918-ig. Az első világháború évei ezek, ekkoriban az oktatás folyamatos nehézségekkel küzdött. Egy másik dokumentum viszont bizonyítja azt, hogy az iskola a háború alatt is működött.

Ez a diákok vallására és anyanyelvére nézve tartalmaz adatokat. Képet alkothatunk ezáltal arról, hogy kik jártak az iskolába 1900-tól (kisebb kihagyásokkal) 1917-ig.⁵⁷ A 40 főből álló I. osztályban 1899/1900-ban 2 diák magyar és 38 pedig sváb anyanyelvű volt. Ez az arány volt érvényes valamennyi osztályra – csak elvétve akadt néhány magyar nyelvű diák. Ezzel szemben 100%-os volt az aránya a római katolikus tanulóknak. Ritka kivételként 1905-ben két izraelita vallású diáklány is az iskola tanulója volt, pedig több zsidó család is élt ekkor a faluban (már 1808-tól), de az iskolában az adatoknál nem jelöltek meg izraelita diákot 1905-ig.

1900-ban szerepelt egy sárospataki és egy sátoraljaújhelyi születésű diák az anyakönyvben, mindketten magyar anyanyelvűek voltak. A trauczonfalvai születésű gyermekek mind sváb anyanyelvűek voltak. 1901-ben egy sárospataki születésű, magyar nyelvű diák és egy sátoraljaújhelyi, görög katolikus vallású gyermek járt az iskolába. Az 1902/1903-as tan-

⁵⁶ ZLt. VIII-436. A herceggúti Római Kat. Elemi Népiskola iratai 1899-1946

⁵⁷ ZLt. A trauczonfalvai róm. kath. népiskola I-II.-ik osztályának anyakönyve és osztályzata az 1899/1900 tanévtől

évben volt első osztályos Nagy Mariska, a sárospataki születésű tanuló, ebben az évben az iskola egyetlen református tanulója. Hittant nem tanult. (A saját lelkészétől kellett volna jegyet kapnia. Református pap viszont nem működött a faluban.) 1905/1906-ban – ahogy említettem – két izraelita diáklány található az iskola tanulói közt, ők testvérek voltak. Feldmann Irén és Feldmann Johanna is Hercegekúton született, utóbbinak – az anyakönyv szerint – héber volt az anyanyelve. (Testvérénél erre vonatkozó adat nem szerepel.) Egyikük az I., másikuk a II. osztályba járt, vallást ők sem tanultak. A leírásokból tudjuk, hogy a sváb közösségek, mint a hercegekúti, meglehetősen zárt csoportot alkottak, bizalmatlanok voltak az idegenekkel. Annak oka, hogy „megnyílt” az iskola magyarok, reformátusok, izraeliták előtt is a migrációs folyamat lehet: sok sváb család érkezett vissza Hercegekútra, akik külföldön „összekeveredtek” más nemzetiségekkel, más vallásúakkal. Nyilvánvaló, hogy velük szemben elfogadást tanúsítottak a svábok.

1903/04-től egyre több, Hercegekúton kívül született diák járt az iskolába. Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen kívül megtalálható a születési helyük közt a legtöbb környező település: Makkoshotyka (sváb római katolikus gyerekek), Kisléta (magyar római katolikusok), Bereczki (magyar római katolikusok). Ez a település gazdaságát jelölheti, hiszen messziről is költöztek oda családok.

1904/05-ben érkezett haza Amerikából a római katolikus, magyar Majorcsik család, 4 gyermekük is az iskolába járt. 1911/12-ben még egy református tanuló érkezett az iskolába, ő sem tanult hittant.

1913-tól sváb helyett németnek nevezték az anyanyelvet. Nagyon ritka lett a magyar anyanyelvű, Hercegekúton kívül született gyermek a tanulók közt, ami egyfajta bezárkózásként is értelmezhető. Valószínűleg a háború alatt a települések közti mobilitás visszaszorult, Amerikából sem települtek már vissza. 1914/15-ben a IV. osztályt összesen 2 gyermek tette ki: 2 német római katolikus gyermek. 1916/17-es tanévben a háború ellenére többen kezdték meg tanulmányaikat első osztályban, mint az 1899/1900. tanévben. Az összes diák számáról van adatunk (lásd 13. táblázat).

13. sz. táblázat: Diákok száma osztályonként az 1916/17. tanévben⁵⁸

1916/1917.	
I. osztály	50 fő
II. osztály	28 fő
III. osztály	22 fő
IV. osztály	23 fő
V. osztály	11 fő
VI. osztály	6 fő

Az anyakönyvben feltüntetett utolsó két tanévben (1915–1917) a tanító aláírása helyén Puska Lajos, plébános, iskolaszéki elnök aláírása szerepel, aminek az egyik oka Braun Ágoston tanító katonai szolgálata lehetett.

1919 és 1921 között már háromtanítós volt az iskola. Az I–II. osztály tanítója 1919-től Farkas János volt. Braun visszatért, s 1921–1922-ben újra ő tanítja az első két osztályt. A III–IV. osztályokat 1920-tól Bartók Anna egyedül tanította, 1921-től Gyulai Miklós pedig az V–VI. osztályokat. Az iskolaigazgató ebben az időszakban Sztrisovszky Mihály volt.⁵⁹ Az iskolában csak római katolikus diákok tanultak 1921–22-ben.

A III–IV. osztályos német anyanyelvű tanulók egyéb beszélt nyelvként a magyart, míg a magyar anyanyelvűek egyéb beszélt nyelvként a svábot jelölték meg, ami mutatja a keveredést a két nyelv között, és hogy egyre jobban előtérbe került a magyar nyelv. A majd' 180 éves együttélés és asszimilálódás folyamatát rendkívül jól tükrözik az adatok. Az iskolába kerülők talán azért beszélnek kevésbé jól magyarul, mert otthon még a németet beszélik a szülők, a nagyszülők pedig főleg. Körülbelül 1905-től magyartanítás is folyt az iskolában.

1923-ban már magyarul tanítottak Herceggúton. A német írás-olvasást váltotta fel a magyar olvasás és írás, ám a németet sem törölték el teljes mértékben: nyelvként oktatták, és az énekórákon német dalokat is tanultak a gyerekek. 1923/24–1933/34 között az iskola az V–VI. osztályos tanulóinak a következő tantárgyakból állt az órarendjük: *magaviselet, szorga-*

⁵⁸ ZLt. A trauczonfalvai róm. kath. népiskola I-II.-ik osztályának anyakönyve és osztályzata az 1899/1900 tanévtől.

⁵⁹ ZLt. A herceggúti Róm. Kath. Elemi Népiskola iratai/III. kötet: Előmeneteli és mulasztási napló 1919–1921.

lom, hit és erkölcstan, olvasás, írás, számtan, rajzolás, éneklés és testgyakorlás.⁶⁰ A tantárgyak teljes listáját a 14–15. táblázatok tartalmazzák.

14–15. sz. táblázat: Az I–VI. osztályban tanított tárgyak (1923/24–1933/34)

1923/24–1933/34					
Nyelvtan	Fogalmazás	Beszéd és értelmezés gyakorlat	Földrajz	Történelem	Polgári jogok és kötelességek ismerete
III–VI. o.	III–VI. o.	I–II. o., VI. o.	III–VI. o.	V–VI. o.	V–VI. o.

1923/24–1933/34				
Természetrjz	Természettan és vegytan	Gazdaságtan (háztartástan)	Mértan	Kézimunka, kézügyesség
V–VI. o.	VI. o.	III–VI. o.	V–VI. o.	III–VI. o.

Az iskolát 1948-ban államosították. A dokumentumok nem maradtak fent a további működéséről. Az 1960-as évek végére az iskola megszűnt. 1998-tól nemzetiségi oktatás folyik az intézményben négy évfolyamnak. Napjainkban az intézményben német nemzetiségi nevelés-oktatás folyik egy vegyes óvodai csoporttal és 1-4. évfolyamos általános iskolai évfolyammal.

VII/2. A Hercegekúti Községi Gazdasági Továbbképző Népiskola története

A tankötelezettség meghosszabbításáról és a népiskolák továbbfejlesztéséről szóló törvényjavaslat 1929. január 15-én jelent meg. Ez a tankötelezettséget 6–14 éves korig terjesztette ki, a továbbképző iskolai tankötelezettséget pedig 14–16-ig. A felállítandó kétéves továbbképzők feladatát a tananyag megszilárdításán túl a gyakorlati irányba terelte. A javaslat külön említette az önálló gazdasági népiskolák felállítását.⁶¹

⁶⁰ ZLt. A hercegekúti Róm. Kath. Elemi Népiskola iratai/V-VI. kötet: Előmeneteli és mulasztási napló 1923-1934

⁶¹ Pornói Imre: Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon (http://www.magyarpedagogia.hu/document/Pornoi_MP9534.pdf, 2014. 04. 19.)

Hercegekúton a gazdasági népiskola 1925-től működött. A Hercegekúti Községi Gazdasági Továbbképző Népiskolába az anyakönyvi napló szerint az 1928/29–1938/39. tanévben, 10 éven át csak hercegekúti születésű, római katolikus vallású diák járt. A szülők többsége – néhány kivétellel – földművesként dolgozott. A tanulók anyanyelve sváb vagy magyar volt. A sváb anyanyelvűek magyarul, a magyarok pedig svábul beszéltek az anyanyelvük mellett. A tanév 3 időszakból állt: a diákokat karácsonykor, húsvétkor és az év végén osztályozták.⁶² Ahogy azt fentebb olvashatták, a betelepülők földműveléssel és a mezőgazdasággal foglalkoztak a XIX században. A foglalkozási arányok a XX. század elejére sem változtak meg, ezért volt keresett az iskola (ld. 16. táblázat).

1928/29-ben 9 fő járt az első, 3 fő a második és 29 fő a harmadik osztályba. A III. osztályba járó néhány gyermek gondviselője nem földműves, hanem napszámos volt (nekik nem volt saját földjük), illetve csordásként kereste a kenyerét. Ugyanazokat a tárgyakat tanulták mindhárom évfolyamon, ezek a következők voltak: *magaviselet, szorgalom, hit- és erkölcs-tan, olvasás, írás, fogalmazás, földrajz, történelem, számtan, gazdaságtan (háztartástan)*. Az igazgató ebben az évben Sztrivoszky Mihály volt, tanító Gyulai Miklós. A tanévet 41 „rendes” tanuló végezte el. Az oka annak, hogy az elemi iskola tanítója volt a gazdasági továbbképző iskola tanítója is az lehet, hogy egy épületben folyt az oktatás, csak más időben, hiszen nem volt kapacitásuk egy új épület felépítésére a gazdasági népiskola számára.

⁶² ZLt. VIII-500./k) A hercegekúti községi gazdasági továbbképző népiskola anyakönyvi naplója 1928/29-1938/39. I. kötet.

A következő tanévek létszámadatait a 16. sz. táblázat tartalmazza. 1930/31-ben az első osztály számára kötelezővé vált a *kézimunka, kézügyesség* nevű tantárgy, majd 1934/35-től mind a három évfolyamnak.

	1928/29.	1929/30.	1930/31.	1931/32.	1932/33.	1933/34.	1934/35.	1935/36.	1936/37.	1937/38.
I. o.	9	14	14	15	26	24	39	24	34	6
II. o.	3	9	14	14	15	26	24	29	33	1
III. o.	29	3	10	13	14	15	26	24	39	1

16. sz. táblázat: A diákok létszámának alakulása a hercegekúti Gazdasági Iskolában (1928–1939)

Az 1928/29. évben minden diák sváb anyanyelvű volt, 1930/31-től egy sváb anyanyelvű diák sem volt az iskola tanulói közt, csak magyarok, akik a svábot a magyar anyanyelv mellett beszéltek.⁶³ Az iskoláról több dokumentum nem maradt fent, így csak ezt a tíz évet tudtam bemutatni.

⁶³ ZMLt. VIII-500./k) A hercegekúti községi gazdasági továbbképző népiskola anyakönyvi naplója 1928/29-1938/39. I. kötet.

VIII. A RÁTKAI ISKOLA TÖRTÉNETE

Az államkincstár 1807-ben templomot építtetett Rátkán a hívek számára. Ezt követte az iskola megépítése 1850-ben, amely 1 tantermes és 1 tanerős volt, agyagpadlós és szalmatető. Az első iskola működéséről sajnos nem maradtak fent dokumentumok. A mai iskola 1911-ben épült. Ebben a létesítményben már két tanterem állt a diákok és a tanítók rendelkezésére. Az iskolába kerülő gyermekek csak németül beszéltek, magyarul az iskolában tanultak meg, hiszen kötelező tárgy volt a magyar írás-olvasás. Mára az iskolát egy teljesen korszerű épületté alakították át. Jelenleg is oktató-nevelő munka folyik az intézményben, melynek neve Német Nemzetiségi és Kéttannyelvű Általános iskola (a továbbiakban: NNKÁI).⁶⁴

Visszatérve a XX. század elejére, a községi képviselőtestület 1907. június 5-én hozott döntése alapján a római katolikus iskolát átvette a község, és új épületet épített a gyermekek számára. A beruházás az egyház anyagi támogatásával valósult meg. (Frisnyák, 1991. 68. o.)

A rátkai római katolikus elemi népiskola tanítóinak listáját a következő táblázat tartalmazza.⁶⁵

17. táblázat: A rátkai róm. kat. iskola tanítói 1905–1938-ig

Tanítói tevékenység ideje	Tanító neve
1905–1936	Vilimszky Lajos
1908–1917	Littera József
1911– n.a.	Cservenyák Antal
1917–1955	Soltész Ferenc és felesége, Soltész Ferencné (Dapsy Irma)
1919–1920 (?)	Stumpf Antal
1920–1923	Babits Lajos
1917–1963	Soltész Ferenc
1938 – n.a.	Szépfalvi János a Soltész házaspár mellett

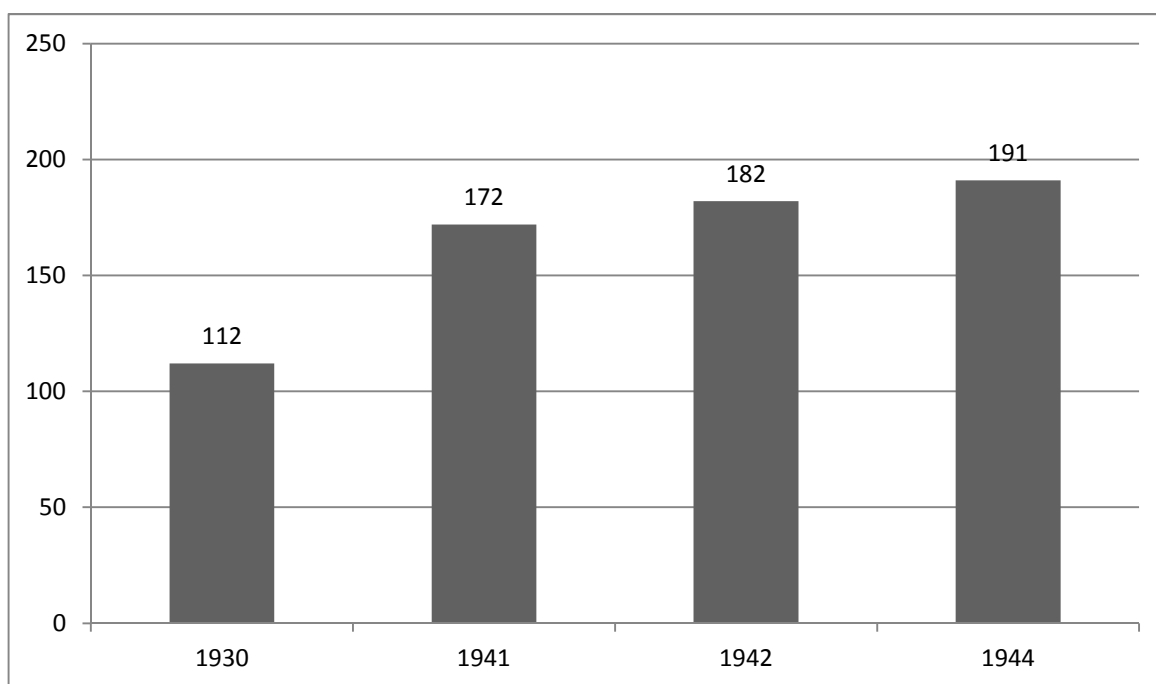
A tanítók számából kikövetkeztethető, hogy 1911/1912-től két tanítóval, két csoportra bontva folyt az oktatás, 1938-tól pedig már három csoportban. A legtöbb időt itt tanító pedagógus Vilimszky Lajos (1905–1936) és a Soltész házaspár (1917–1955) volt. Tőlük maradt fenn a legtöbb kézirat, ők a legmeghatározóbb személyek az iskola történetében. Jellemzően Rátkán is férfiak tanítottak, akárcsak Károlyfalván. Az első tanítónő Dapsy Irma volt, akit 1917-ben választottak meg, rajta kívül 1963-ig nem volt más női tanító az iskolában.

⁶⁴ Rátka honlapja, www.ratka.hu, 2014. 02. 05.

⁶⁵ NNKÁI irattárában fellelhető dokumentumok alapján.

1905-ben iskolaszéki választást tartottak, amelynek eredményét Bubics Zsigmond kassai püspök hagyta jóvá.⁶⁶ 1911–1936-ig Vilimszky Lajos katolikus plébános volt az iskolaszéki elnök. 1931-ben ő írta meg Rátka történetét is, ami Szerencs járás monográfiájában jelent meg.⁶⁷

Anyakönyvi naplók 1908-tól lelhetőek fel, ezekből a következőket lehet megállapítani: tanulók adatai; tanulók osztályzatai; oltások. Ebből kiderül az is, hogy érdemjegyet a diákok karácsonykor, húsvétkor és év végén kaptak, akár csak Hercegkúton és Károlyfalván. A diákokat 1–5-ig értékelték, a számok jelentése ez volt: 1 – kitűnő, 2 – jeles, 3 – jó, 4 – elégséges, 5 – elégtelen. Minden osztályban tanultak számolást, olvasást, írást, földrajzot, történelmet, fizikát, gazdasági és háztartási ismereteket, művészeti tárgyakat és testnevelést. A harmincas években mindenki magyarnak vallotta magát – derül ki az adatokból.⁶⁸ A XX. század közepéig a diákok száma folyamatosan, lassan növekedett (vö. 10. diagram).

10. diagram: A rátkai iskolások száma

Az 1911-ben épült iskola két tantermében 1912-től két csoportban folyt az oktatás, két tanerővel: együtt tanult az I., II., III. és a IV. osztály, külön tőlük pedig az V. és a VI. osztály. A hat osztályt követően – ha máshol nem tanult a gyerek – az ismétlő iskolába került, ez 2 évig tartott. Kivételként 1930-ban Ács Miklós ipari iskolát végzett, Árvay Mátyás pedig ke-

⁶⁶ NNKÁI, Iskolaszéki választás kitűzése. Jóváhagyja Bubics Zsigmond kassai püspök.

⁶⁷ NNKÁI, 1905. március 18. Az iskolaszék tagjainak, köztük a templomi felvigyázónak a megválasztása Vay Mátyás plébánossága (1908–1913) idején.

⁶⁸ NNKÁI, 1930. évi iskolai számadás.

reskedelmi bizonyítványt szerzett. Az iskolai számadásból megállapítható, hogy csak fiúk tanultak ekkor tovább. Sajnos az 1913–1930 között keletkezett iratok többsége elveszett a háború alatt.⁶⁹

Két tanító türelmes munkával elérte azt, hogy a gyerekek egyre gyakrabban használják a magyar nyelvet, 1920-ig még szinte mindenki csak sváb nyelven beszélt, vagy nagyon törte a magyart.⁷⁰ Soltész Ferenc, Soltész Ferencné (Dapsy Irma) együtt 1917–1955-ig, míg Soltész Ferenc 1917–1963-ig tanított Rátkán. Dapsy Irma 1920-ban iskolaszéki jegyző volt Vilimszky Lajos iskolaszéki elnök mellett.⁷¹

18. táblázat: A tanítók neve 1938-ban tanulócsoportok szerint

Osztályok	Tanítók
I–II.	Soltész Ferencné
III–IV.	Szépfalvi János
V–VI.	Soltész Ferenc

1938-ban már 3 csoportban folyt a tanítás (lásd 17. táblázat).⁷² Érdekes lenne azt megtudni, hogy hogyan oldották meg csoportbontást a két tanteremben, de a termek beosztásáról nem találhatók adatok.

1941/42-ben bevezették a kötelező 7. és 8. osztályt, de emellett az ismétlő iskola is megmaradt. Ebben a tanévben 172 beírt rendes tanulója volt az iskolának. 1941-ben 5 diák járt polgári iskolába Szerencsen, 3 fiú és 2 lány, 1942-ben 10-re emelkedett a polgári iskolákban tovább tanulók száma: 4 fiú és 6 lány tanult ekkor tovább Szerencsen és Abaújszántón.⁷³

1908. július 1-jén írták alá Littera József kántortanító szerződését, melyben meghatározták fizetését.⁷⁴ Ennek összetevői: tandíj, községi pénztár, gabonaváltság (később átszámították koronára), stóla (valószínűleg a kántori munkájáért kapott adományt jelentette), tüzelő, 2 magyar hold után járó megváltás, ami összesen 1200 koronát tett ki. Jóval magasabb fizetést kapott tehát, mint a károlyfalvi kántortanító, aki csupán 862 koronát keresett (1911–12, Witek

⁶⁹ NNKÁI, 1930. évi iskolai számadás.

⁷⁰ NNKÁI, A megyei közigazgatási bizottság jóváhagyása alapján Babits János tanító kinevezése 1920. augusztus 16-án. Aláírók Vilimszky Lajos iskolaszéki elnök és Dapsy Irma iskolaszéki jegyző.

⁷¹ NNKÁI, Bizonyítvány Soltész Ferenc kántortanító alkalmazásáról, 1930. évi iskolai számadás.

⁷² NNKÁI, 1930-1944. anyakönyvi naplók alapján.

⁷³ NNKÁI, 1930-1944. anyakönyvi naplók alapján.

⁷⁴ NNKÁI, 1910. évi megállapodás Vay Mátyás plébános és a tanító között.

Imre).⁷⁵ Ennek oka lehet, hogy Rátkán általában több mint kétszer annyian laktak (ld. 4. sz. diagram Rátka és Károlyfalva lakosságának számáról) és jártak iskolába, mint Károlyfalván és a tanítót nem az egyház fizette, hanem a község.

1944-ben a tanév május 23-án befejeződött. Ekkor a tanulólétszám 191 volt, az iskola-széki elnöki tisztet Szabolcs József plébános (1936–1944) töltötte be. Soltész Ferenc tanító távozott az iskolából: besorozták katonának. Ahogy Károlyfalván, úgy Rátkán is óvodát szerveztek az iskola épületében a háború éve alatt nyáron, 1938/39. (?) és 1945 között. Regmeczi Mária szerencsi lakos vigyázott a gyermekekre. (A képzéséről adatot nem találtam.) 1944 szeptemberében a tanítás már nem kezdődött meg.⁷⁶ 1945. december 14-én Rátkát a Szovjet Vörös Hadsereg és a román csapatok felszabadították a német megszállás alól, majd – a történelemből már ismert – szomorú időszak következett.

A II világháború pusztításainak nyomai az iskolaépületen is megtalálhatók voltak. Az iskolaépületből és a két szárnyán lévő nevelői lakásból ugyanis lóistálló lett. Renoválásáig, 1946-ig, a tanítás a parókián folyt. A frontról visszatért Soltész Ferenc és felesége foglalkozott a gyerekekkel. 1948-ig egyházi szellemű nevelés folyt az intézményben, annak ellenére, hogy községi fenntartásban állt.⁷⁷

Az iskolát 1948-ban államosították az 1948. évi XXXIII. törvénycikk alapján. Az államosítás minden nem állami oktatási intézményt érintett. Igazgatónak Soltész Ferencné neveztek ki, őt Soltész Ferenc követte, aki 1963-ig töltötte be ezt a tisztséget. A tanulócsoportokat összevonták, a tanulólétszám csökkent.⁷⁸ A létszámcsökkenés oka az volt, hogy sok gyermek vesztette el édesapját a háború alatt, és be kellett segíteniük otthon a munkába, ez főként a családi földek megművelését jelentette. Ezért – noha kötelességük lett volna – nem jártak iskolába. 1948-ban az iskolát Rátkai Általános Iskolának nevezték át.

1952–54-ben az alsó tagozatban a Melnyikov módszer (ötvenes években „élenjáró” szovjet pedagógiai módszer) szerint vonták össze az I. és a III., valamint a II. és a IV. osztályt. 1950-től orosz nyelvoktatás is folyt az iskolában.⁷⁹

1948-ban megalakult az úttörőcsapat. Volt külön fiú és külön lány csapat. A Zrínyi Ilona leánycsapat vezetője Bistey Éva, a II. Rákóczi Ferenc úttörő csapat vezetője pedig Her-

⁷⁵ NNKÁI, Littera József megválasztott kántortanító szerződése.

⁷⁶ NNKÁI, 1944. évi jegyzőkönyv a népgyűlésről

⁷⁷ NNKÁI, 1947. évi jegyzőkönyv a községi népgyűlésről. Tárgy: a háborús károk rendbehozatala.

⁷⁸ NNKÁI, Véghatározat a rátkai római katolikus iskola államosításáról az 1948. évi 33. tc. alapján.

⁷⁹ NNKÁI, 1954. évi iskolai számadás

czeg László volt 1948-ban. A két csapat műsort adott az állami ünnepeken, társadalmi munkát szervezett, versenyeket hirdetett. Az iskolai hitoktatás 1949-ben fakultatív lett, egyre kevesebb diák járt rá. (Frisnyák, 1991. 171. o.)

1963. szeptember 1-jétől az iskola igazgatójává Bányai Kálmánt nevezték ki, a ma is jó egészségnek örvendő rátkai lakost, mindenki „címeres igazgató-bácsiját”. 1963-ban a nyári szünetben 540.000 Ft ráfordítással felújították az iskola épületét. 4 tantermet, folyosót és irodákat alakítottak ki az épületben. Neonvilágítás, cserépkályha-fűtés, parkettás tantermek tették alkalmasabbá az iskolát az oktatási-nevelési munkára. A 8 tanulócsoporthavi váltással 4 tanteremben tanult. Osztott iskola lett tehát. A nevelők száma 10-re emelkedett: 2 szaktanár, 6 tanító és 2 képesítés nélküli pedagógus dolgozott az iskolában ekkor. A felnőttek oktatása is megkezdődött: 1963-ban 13-an fejezték be általános iskolai tanulmányaikat munka mellett.⁸⁰

Rátkán az 1911-ben épített iskola a háború okozta károk javítása után folyamatosan működik mind a mai napig, azóta már teljesen felújított, korszerű intézményben. Kiemelten büszkék arra, hogy a környező településekről (Golopról, Abaújszántóról, Abaújkérből, Bekecsről és Tállyáról) is számosan választják a Német Nemzetiségi és Kéttannyelvű Általános Iskolát. A nemzetiségi oktatás összetartó erővel bír, és nagy hangsúlyt kap a hagyományok ápolása mind az iskolában, mint a településen is. Megnyilvánul ez abban, hogy a diákok heti 5 órában tanulják a német nyelvet már az első osztálytól. Az alsó tagozatosok a környezetismeretet, rajzot, technikát, éneket német nyelven is tanulják. Az iskolának nagyon jó a kapcsolata a testvértelepülések iskoláival: Lengyelországban Krzyzanovice, Németországban Unterbalbach, Szlovákiában Medzev teremt lehetőséget a nyelvyakorlásra. Minden év novemberében megszervezik a Martin-napi felvonulást, s tanév végén a német délutánra az osztályok kis színdarabokkal készülnek. Nyaranta hagyományörző táborokat szerveznek a diákoknak – ezek nagy érdeklődésnek örvendnek, – s ezen felül jutalomként 4–5 diák külföldi táborozáson is részt vehet (Ausztriában, Svájcban). Példaértékűnek tartom az iskola munkáját, hiszen hűen ápolják hagyományaikat és igyekeznek tisztán, sértetlenül átadni a fiatal generációknak ezt az értéket.

2013. január elsején a 2000 lélekszám alatti települések általános iskoláinak fenntartását átvette az állam, így az intézmény tulajdonjoga továbbra is az önkormányzatnál maradt, csak a működtetés került át állami kézbe, így az állam lett az általános iskola fenntartója és a tanárok állami alkalmazottakká váltak.⁸¹

⁸⁰ <http://www.ratka.hu/index.php/component/content/?id=62&lang=hu>, 2014. 03. 10

⁸¹ <http://www.ratka.hu>, 2014. 03. 20

1996-ban megalakult a Zempléni Német Iskola Egylet, melynek székhelye a rátkai Német Nemzetiségi és Kéttannyelvű Általános Iskola. Célja a lakosság támogatása nemzeti, nemzetiségi sajátosságok megőrzésében, kiemelten az anyanyelvi, kulturális és egyházi hagyományok megőrzésében, továbbá a nemzetiségi pedagógusok továbbképzését tűzte ki feladatául az egylet.⁸²

⁸² <http://www.ratka.hu>, 2014. 03. 21.

IX. ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondható, hogy a károlyfalvi és a hercegkúti iskolában a (római katolikus) egyházi fenntartás miatt nagy szerepet kapott a vallás és a hitoktatás, de még a rátkai iskolában is, amit a nagyrészt római katolikus lakosságú község tartott fent. Azt hogy mennyire is volt eredményes a munka, nehéz megállapítani, de főként a károlyfalvi iskola számadásából és a tanfelügyelő beszámolójából tudjuk, hogy a XX. század elejétől már jó színvonalú oktatás folyt az intézményben az elhivatott tanítók munkájának köszönhetően. A többi iskolánál sajnos hiányoznak az értékelések, de véleményem szerint az adott kornak és törvénynek megfelelően, sikeresen működtek ezen intézmények is.

A kutatásom célja a nemzetiségi iskolatörténetek kibővítése volt, és a három hegyaljai sváb település iskolái történetének feltárása a fennmaradt dokumentumok alapján. A kutatás eredményeit összegző írásomat ezért továbbítottam a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteménynek is, tehát ott is fellelhető lesz. Az iskolatörténetek alapját képezik a tervezett jövőbeli kutatásaimnak, melyek pontosabb képet adnak majd arról, hogy kik is jártak az iskolába, s milyen eséllyel mentek továbbtanulni az „egyszerű”, falusi iskolákból.

Az eredményeim közelebb hozzák az olvasókhöz az egytanítós iskolák világát minden hátrányával és előnyével együtt. S ha leveszem a sváb jelzőt az iskolatörténetek elől, úgy gondolom, hogy másik XIX–XX. században működő falusi népiskola világát is megismerhetjük. Pontos képet kaptunk a tantárgyakról, a tanítás menetéről, eszközeiről és a háborús évek alatti nehézségekről. Megismerhettük a „magyarrá válás” folyamatát, ahogyan bekerült, majd fokozatosan előtérbe került a magyartanítás az iskolákban.

Remélem, hogy a kutatásom erősíteni fogja a ma a térségben élőkben s a következő generációkban a szülőföldhöz való ragaszkodást. Szeretném, hogy a kutatásom sok sváb kézbe eljusson, és erőt merítsenek belőle az identitásuk megőrzéséhez és a magyar haza iránti szeretethez.

Források

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak

Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak/ 85. számú doboz:

- a) *Költségszámítás a károlyfalvai róm. kath. iskola felépítéséről*
- b) *Néptanítók Lapja 1913. 46. szám*
- c) *Witek Imre megválasztott róm. kat. kántortanító díjlevele*

Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak. 86/b. csomag, Károlyfalva (filia) Hegyaljai Esperesi Terület/Károlyfalvi iskola iratai:

- a) *109./938. Iskolalátogatást követő módszeres értekezlet jegyzőkönyve*
- b) *A károlyfalvai róm. kath. elemi népiskola I-III. osztályának az 1935/36. iskolai évre szóló részletes órarendje*
- c) *A károlyfalvi fiók község róm. kath. iskolába járó mindkét nembeli iskolaköteles gyermekek érdemszerinti sorozata az 1886–87.-iki tanévben*
- d) *A károlyfalvi fiók község róm. kath. iskolába járó mindkét nembeli iskolaköteles gyermekek érdemszerinti sorozata az 1887–88. tanévben*
- e) *A károlyfalvi rk. elemi népiskola hetekre beosztott évi tananyaga az 1914–15. tanévre*
- f) *A károlyfalvi rk. elemi népiskola leltára 1938.*
- g) *A károlyfalvi róm. kath. népiskolába járó tanulók névsora és osztályzata az 1898/99. tanévben*
- h) *A károlyfalvi róm. kath. népiskolának rövid értesítője az 1894/95. tanévről*
- i) *A vallásos élet tárgyai a püspöki tanterv szerinti tanítottaknak az I-IV osztályban a római katolikus lelkész és a tanító vezérlete mellett*
- j) *Boros József: Tananyag kimutatás a károlyfalvi római katolikus népiskolában tanított tárgyakról az 1901/1902. tanévben*
- k) *Jegyzőkönyv tanfelügyelői látogatásról 1876.*
- l) *Jegyzőkönyv: Új iskolaszék megválasztásáról 1923.*

Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (ZLt.)

ZLt. VIII-436. *A hercegekúti Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 1899–1946. (I-VI. kötetek)*

ZLt. VIII-436. *A trauczonfalvai róm. kath. népiskola I-II.-ik osztályának anyakönyve és osztályzata az 1899/1900 tanévtől.*

ZLt. VIII-500./k) *A hercegekúti községi gazdasági továbbképző népiskola anyakönyvi naplója 1928/29–1938/39. I. kötet.*

Német Nemzetiségi és Kéttannyelvű Általános iskola, Rátka (NNKÁI)

- a) *1905. március 18. Az iskolaszék tagjainak, köztük a templomi felvigyázónak a megválasztása Vay Mátyás plébánossága (1908–1913) idején.*
- b) *1910. évi megállapodás Vay Mátyás plébános és a tanító között*
- c) *1930. évi iskolai számadás.*
- d) *1930-1944. anyakönyvi naplók*
- e) *1944. évi jegyzőkönyv a népgyűlésről*
- f) *1947. évi jegyzőkönyv a községi népgyűlésről. Tárty: a háborús károk rendbehozatala.*
- g) *1954. évi iskolai számadás*
- h) *A megyei közigazgatási bizottság jóváhagyása alapján Babits János tanító kinevezése 1920. augusztus 16-án*
- i) *Bizonyítvány Soltész Ferenc kántortanító alkalmazásáról*
- j) *Iskolaszéki választás kitűzése. Jóváhagyja Bubics Zsigmond kassai püspök*
- k) *Littera József megválasztott kántortanító szerződése.*
- l) *Véghatározat a rátkai római katolikus iskola államosításáról az 1948. évi 33. tc. alapján.*

SZAKIRODALOM

Balassa Iván (szerk.): *A Tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez.* In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, 1973. 285–320. o

Bellér Béla: *A magyarországi németek rövid története.* Budapest, Magvető Kiadó, 1981.

Bibó István: *Életút Dokumentumokban.* Budapest, 1956-os Intézet: Osiris-Századvég, 1995.

Dongó Gy. Géza (szerk.): *A „Zemplén” naptára az 1891-ik évre.* Sátoraljaújhely, k.n., 1890.

Frisnyák Sándor: *Rátka – Egy német falu Tokaj-Hegyalján.* Miskolc, Borsodi Nyomda, 1991.

Frisnyák Sándor, Gál András, Horváth Gergely: *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona.* Nyíregyháza-Szerencs, k.n., 2009. (ZLt. 6474/2009.)

Hauser Zoltán: *Károlyfalva – Carolfalve - Karlsdorf.* Károlyfalva, k.n., 2001.

Joósné Naár Erika, Naár János: *Szülfalunk – Hercegekút.* Hercegekút, Hercegekút Önkormányzata, 2012.

Naár János, Tamás Edit: *Hercegekút.* Hercegekút, Hercegekút Község Önkormányzata, 2010.

Tamás Edit: *Hercegekút.* Hercegekút, Hercegekút Önkormányzata, 2010.

Tamás Edit (szerk.): *Zemplén vármegye népessége a XVIII–XIX. században.* In: Zemplén népessége, települései in memoriam Németh Gábor/Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum, 1999. 265–298. o.

INTERNETES FORRÁSOK

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. <http://www.1000ev.hu>.
(Letöltés ideje: 2014.03.18.)

1907. évi XXVI. tc. az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6965>.
(Letöltés ideje: 2014. 04. 20.)

1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966>.
(Letöltés ideje: 2014. 04. 20.)

A felekezeti szellem erősödése a közoktatásban.

http://mtdaportal.extra.hu/huszarodik_szazad/text/1908/1908%2007.pdf.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 18.)

Forrai R. Katalin: A falusi kisiskolák helyzete.

www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatas_kozben/168.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 25.)

Hercegekút honlapja. <http://hercegekut.hu>.

(Letöltés ideje: 2014. 03. 20.)

Hercegkút honlapja. http://hercegkut.hu/?page_id=152.

(Letöltés ideje: 2014. 03. 25.)

<http://vorosvariujsg.pilisvorosvar.hu/2013/januar/6.php>. (Letöltés ideje: 2013. 12. 10.)

Haza és haladás. <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index7.html>. (Letöltés ideje: 2014. 04. 25.)

<http://www.abtl.hu/node/341>. (Letöltés ideje: 2014. 04. 10.)

<http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem>. (Letöltés ideje: 2013. 10. 21.)

<http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20130715-a-svabok-kitelepítése-magyarorszagrol.html>. (Letöltés ideje: 2013. 12. 10.)

<http://www.ratka.hu/index.php/component/content/?id=62&lang=hu> (Letöltés ideje: 2014. 03. 10)

Illyés Gyula: Pusztulás. (részlet) Észak-Baranya, 1933. július. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm>. (Letöltés ideje: 2013. 11. 25.)

Jankó Krisztina Julianna: Az iskolakörzetesítés társadalmi hatásai.

ganymedes.lib.unideb.hu:8080/.../Janko_Krisztina_Julianna_Ertekezés.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 25.)

Károlyfalva honlapja. <http://karolyfalva.freeweb.hu>. (Letöltés ideje: 2013. 11. 02.)

Károlyfalva honlapja. <http://karolyfalva.freeweb.hu/iskolatort/kronika.htm>.

(Letöltés ideje: 2014. 03. 20)

Károlyfalva honlapja. <http://karolyfalva.freeweb.hu/tanitok>.

(Letöltés ideje: 2014. 03. 10.)

Központi Statisztikai Hivatal honlapja. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg
(Letöltés ideje: 2014. 04. 16.)

Magyar Nemzeti Levéltár online archívuma.

http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/mit_tanultak_a_kisiskolasok_a_reformkorban.html.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 25.)

Magyarország a XX. században, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/170.html>.

(Letöltés ideje: 2014. 02. 10.)

Magyarország a XX. században. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>.

(Letöltés ideje: 2013. 11. 07.)

Márai Sándor: Ami a Naplóból kimaradt. In:

http://www.citatum.hu/konyv/Ami_a_Naplobol_kimaradt/2 (Letöltés ideje: 2013. 11. 25.)

Naár János honlapja. <http://narr.hu>. (Letöltés ideje: 2013. 12. 05.)

Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet,

<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/07.html>.

(Letöltés ideje: 2013. 12. 16.)

Pornói Imre: Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon. In:

http://www.magyarpedagogia.hu/document/Pornoi_MP9534.pdf.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 19.)

Rátka címere. www.nemzetijelkepek.hu. (Letöltés ideje: 2013. 11. 11.)

Rátka honlapja. <http://www.ratka.hu>. (Letöltés ideje: 2014. 03. 20)

Rátka honlapja. <http://www.ratka.hu/index.php/component/content/?id=62&lang=hu>,

(Letöltés ideje: 2014. 03. 10)

Rubicon Online.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vallas_es_tudomany_a_19_szazad_első_feleben/.

(Letöltés ideje: 2014. 04. 20.)

Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1920 és 1945 között.

http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=31&rid=1&id=147

(Letöltés ideje: 2014. 04. 25.)

Thirring Gusztáv: *II. József magyarországi népszámlálásai*. Magyar Statisztikai Szemle IX. Budapest, 1931.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1931&szam=02&old=20&lap=23.

(Letöltés ideje: 2013. 12. 18.)

X. FÜGGELÉK

1. táblázat: A károlyfalvi iskola tanítói⁸³

Tanítói tevékenység ideje	Tanító neve	Képek ⁸⁴ vagy aláírás
1863–1889.	Nevelős Adolf	
1890–1895.	Sitrek Endre	
1896–1900.	Steczik József	
1901–1907.	Boros József	
1908–1909.	Kelemen Ferenc	
1910–1911.	Witek Imre	
1912–1913.	Kelemen Ferenc	
1914–1915.	Podszedly Béla, Terebessy László	 <i>Podszedly Béla</i> igazgató (tanító).
1916–1926.	Terebessy László	
1927–1928.	Terebessy László és Országh Erzsébet	 (Országh Erzsébet)
1929–1935.	Országh Erzsébet, Petro János, Kovács Lajos	 (Kovács Lajos)

⁸³ Hauser, 2001. 144. o. és a RKEGY/85. és 86/b. dobozainak dokumentumai alapján

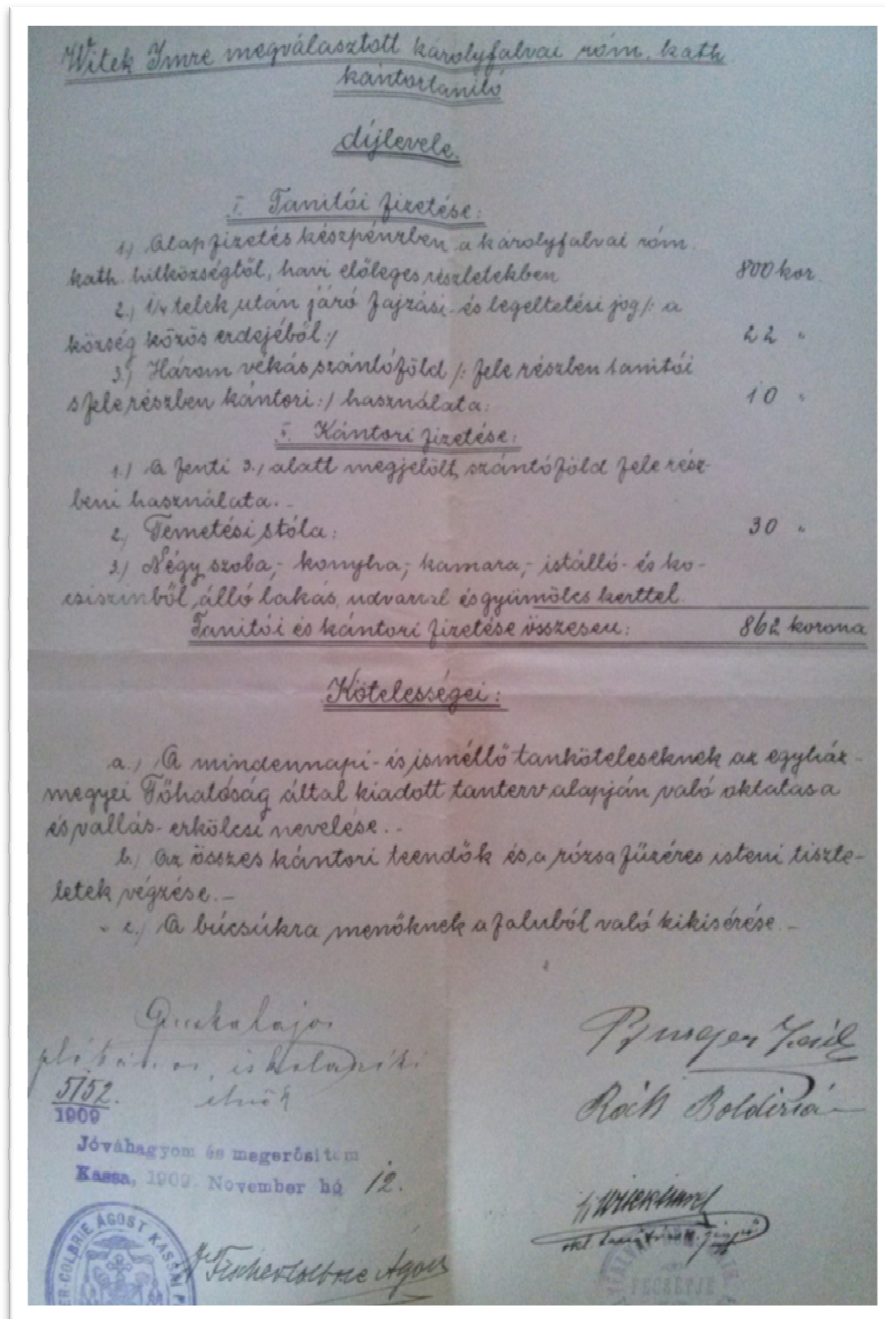
⁸⁴ A képek a <http://karolyfalva.freeweb.hu/tanitok> oldalról származnak

		<i>Kovács</i> egyházközségi jegyző.
1936–1938.	Ország Erzsébet, Kovács Lajos, Kovács Lajosné	
1938–?	Ardey Katalin	
1939–1949.	Kovács Lajos, Szűcsné Heringh Ilona	 (Heringh Ilona)
1950–1951.	Létray Irén, Szűcsné Heringh Ilona	 (Létray Irén)
1952–1964.	Takács Mihály	
1956–1960.	Jaskó Sándor (1961-től 7 évig tanfelügyelő)	
1960–1977.	Urbán Éva	 (Urbán Éva)
1964–1983.	Brogli Vendelné Nagy Anna	 (Brogli Vendelné)

2. táblázat: A tanítás anyaga 1901/02-ben (Boros, 1902)

Tantárgyak	Osztályok					
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Olvasás	kis és nagy ábc, valamint a használt tankönyv olvasmányai	magyar: tankönyv olvasmánya német: kis és nagy ábc	magyar: tankönyv olvasmánya német: tankönyv szerint	magyar: a III. tankönyv olvasmánya német: a III. tk. olvasmánya	ugyanaz, mint IV. osztályban	ugyanaz, mint V. osztályban
Hittan	a kis katekizmusból az első 100 kérdés, imádságok	ugyanaz, mint I. osztályban				
Számтан	tízes számkörben leginkább fej-számolás	száz-as körben fejszámolás és műveletek	1–1000-ig terjedő számkörben a műveletek	műveletek az ezres számkörben és tizedes törtek, fej-számolás	ugyanaz, mint IV. osztályban	ugyanaz, mint V. osztályban
Beszédért. gyakorlat	magyar beszédre szoktatás	ugyanaz, mint I. osztályban				
Nyelvtan			tankönyvből előírt tananyag	előírt tananyag		
Földrajz			Zemplén vármegye rövid földrajza	Magyarország és Ausztria földrajza	ugyanaz, mint a IV. osztályban	ugyanaz, mint az V. osztályban
Katekizmus			végig a kis katekizmus	a közép-katekizmusból az egész		
Biblia			a világ teremtésétől Mózesig	az Újszövetségig		
Ének			hazafias és egyházi énekek	hazafias és egyházi énekek	ugyanaz, mint IV. osztályban	ua., mint V. osztályban
Történelem				Magyarország története	ugyanaz, mint IV. osztályban	ua., mint V. osztályban
Természetrajz				állat-növény-ásványország	a testek tulajdonságain alapuló szerszámok	ugyanaz, mint V. osztályban

1. kép: Witek Imre díjlevele⁸⁵

3. táblázat: Az órarend 1913/14-ben⁸⁶

⁸⁵ RKEGY/85. doboz. Witek Imre tanítói díjlevele. Fényképezte a szerző.

Tanítási órák délelőtt													
	Osz- tály	8–8:30	8:30–9	9–9:30	9:30–10	10– 10:30	10:30 –11	11–11:30	11:30 –12				
H	I.		Írás	Rajzolás									
	II.	Figyel	Számo- lás	Írásbeli számolás									
	III.	Írásbeli számolás		Számolás	Írásbeli számolás	Rajz							
	IV.			Figyel	Számolás	Írásbeli számo- lás							
	V.			Előkészülés		Számтан, mértan		Történeti alkot- mánytan	Föld- rajz				
	VI.												
K	I.	Írvaolva- sás	Betűtör- lés	Írás		Hittan							
	II.	Magánol- vasás	Olvasás										
	III.	Térképrajzolás		Földrajz	Írás								
	IV.			Előkészü- lés	Földrajz								
	V.	Nyelvtani gyakorlat		Előkészülés				Szám- tan		Föld- rajz		Történeti alkot- mánytan	
	VI.												
Sz e	I.	Számolás	Írásbeli számolás										
	II.	Figyel	Számo- lás	Írásbeli számolás		Írás	Rajz						
	III.	Írásbeli számolás		Számolás	Írásbeli számolás								
	IV.			Figyel	Számolás	Írásbeli számo- lás							
	V.			Térképrajzolás		Szám- tan		Föld- rajz		Történeti alkot- mánytan			
	VI.												
Cs	I.	Írvaolvasás	Betűtör- lés			Hittan							
	II.	Magánol- vasás	Nyelv- tan										
	III.	Nyelvtani gyakorlat		Olvasás	Magánol- vasás								
	IV.			Magánol- vasás	Olvasás								
	V.			Előkészülés						Természettan, ter- mészetrájz			
	VI.												
Sz o	I.	Írvaolvasás	Írásbeli számolás		Írás								
	II.	Figyel	Olvasás	Írásbeli számolás									
	III.	Írásbeli számolás		Nyelvtan	Olvasás	Nyelvtani gyakorlat							
	IV.			Figyel	Nyelvtan								
	V.			Fogalmazás		Számo- lás		Történeti alkot- mánytan		Nyelv- tan			
	VI.												

⁸⁶ RKEGY/86/b. A károlyfalvi rk. elemi népiskola hetekre beosztott évi tananyaga az 1914-15. tanévre

Tanítási órák délután							
	Osztály	14–14:30	14:30–15	15–15:30	15:30–16	16–16:30	
H	I.	Írvaolvasás	Betűtörlés	Írás		Ének	
	II.	Magánolvasás	Olvasás				
	III.	Szépírás		Olvasás	Magánolvasás		
	IV.			Magánolvasás	Olvasás		
	V.			Térképrajzolás			
	VI.						
K	I.	Beszédértés gyakorlatok	Rajzolás		Rajzolás és kéz- ügyesség		Játék, torna
	II.						
	III.	Magánolvasás	Olvasás	Írás			
	IV.	Magánolvasás		Olvasás			
	V.	Írásbeli számolás		Magánolvasás	Olvasás		
	VI.						
Sze	I.	Írvaolvasás	Betűtörlés	Írás		Ének	
	II.	Magánolvasás	Olvasás				
	III.	Szépírás		Olvasás	Rajzolás		
	IV.			Rajzolás	Olvasás		
	V.			Olvasás			
	VI.						
Cs	I.	Beszéd és értésgyakorlat		Írás		Játék és torna	
	II.			Magánolvasás	Olvasás		
	III.	Rajzolás		Rajzolás és kéz- ügyesség			
	IV.						
	V.						
	VI.						
P	Heti szünet						
Szo	I.	Írvaolvasás	Betűtörlés	Írás		Gazdasági gya- korlatok	
	II.	Magánolvasás	Olvasás				
	III.	Magyar írás		Olvasás	Magánolvasás		
	IV.			Magánolvasás	Olvasás		
	V.			Térképrajzolás			
	VI.						

4. táblázat: Terebessy László tanterve⁸⁷

Hetek	I. osztályos tantárgyak		
	Írvaolvasás	Számтан	Írás és fogalmazás
1. hét	A pont, víz- szintes és dőlt vonal, függőleges	1 és 2 megis- mertetése, ír- tása	A magán- és mássalhangzók leírása, kettős mássalhangzók leírása, írás másolás és dik- tálás szerinti írás.

⁸⁷ RKEGY/86/b. A vallásos élet tárgyai a püspöki tanterv szerinti tanítottaknak az I–IV osztályban a római kato-
likus lelkész és a tanító vezérlete mellett

	vonal		
17. hét	A, s, ä, á betűk írása, a b betű ismeretése	15 és 16 ismeretése, a négy alpművelet fejben	
34. hét	Ismétlés	Ismétlés	

Hetek	II. osztályos tárgyak			
	Számтан	Olvasás	Nyelvtani magyarázat az olvasmány nyomán	Fogalmazás
1. hét	1–20-ig a számok és az alpműveletek fejben (ismétlés)	A múlt évben tanultak átismétlése	A beszéd, mondat	A betűk szép leírásának gyakorlása. Írás táblán és olvasás könyvből. Olvasmányok tartalmának rövid leírása.
17. hét	55–60, négy alpművelet	3 olvasás: A macska (vers), A ló (vers), A számár (vers)	A tömondat alanya (ismétlés)	
34. hét	95–100-ig ismétlés	Ismétlés az egész évben tanultakról	Ismétlés	

Hetek	III. osztályos tárgyak				
	Olvasás	Számolás	Nyelvtani magyarázat az olvasmány nyomán	Fogalmazás	Földrajz
1. hét	A 2, 3, 4, 5 olvasmányok ismétlése és a 6, 7, 8, 9, 10 olvastatása	A múlt évi tananyag átismétlése	Múlt évi tananyag ismétlése	Szépírási gyakorlatok. Diktálás után való írás emlékezet után. Mondatok írása egyes és többes számban. Olvasmányok tartalmának rövid leírása.	Család, házak, falu
17. hét	91–102 olvasmány olvastatása	400–450, szorzás a táblán	Több alanyú és több állítmányú mondatok		Ismétlés
34. hét	Ismétlés	850–1000-ig szorzás, osztás fejben alapműveletek	A birtokos névmásról (ismétlés)		Mezőlaborci és szirmai járások

Hetek	IV. osztályos tananyag				
	Olvasás	Számolás	Nyelvtani magyarázat az olvasmány nyomán	Fogalmazás	Földrajz
1. hét	2–12 olvasmányok olvastatása	Előző évi tananyag ismétlése	Előző évi tananyag ismétlése	Szépírási gyakorlatok mintákról. Helyesírási gyakorlatok.	Ismétlés
17. hét	81–86 olvasmányok olvastatása	A számok alakja és helyi értéke	Múlt idő		Duna és az északnyugati fel-föld
34. hét	136, 139 olvastatása	Általános ismétlések	Ismétlés		Ismétlés

Hetek	V. osztályos tananyag					
	Számтан és mértan	Olvasás	Nyelvtani magyarázat az olvasmány nyomán	Fogalmazás	Földrajz	Történelem
1. hét	Előző évi tananyag ismétlése	2–10 olvasmányok olvasása	Múlt évi tananyag ismétlése	Szépírási gyakorlatok vezényszóra. Levél, magán, üzleti és ajánlott levél fogalmazása.	Ismétlés	Árpád, Szent István, a te-lekkönyv
17. hét	Tizedes törtek összeadása	72–83 természetrajzi olvasmányok	Az igék módja (ismétlés)		Balkán fsz., Románia, Szerbia	A mohácsi vész, II. Lajos, az adókról
34. hét	Ismétlés	Ismétlés	Ismétlés		Ismétlés	Ismétlés

Hetek	VI. osztályos tananyag					
	Olvasás	Számтан és mértan	Nyelvtani magyarázat az olvasmány nyomán	Fogalmazás	Földrajz	Vegytan
1. hét	2–10 olvasmányok olvasása	A múlt évi tananyag ismétlése	Múlt évi tananyag ismétlése	Szépírási gyakorlatok vezényszóra. Levél, magán, üzleti és ajánlott levél fogalmazása.	Ismétlés	A levegő és alkotó elemei
17. hét	72–83 természetrajzi olvasmányok	A súly, idő és pénzérték számolás	Az igék módja (ismétlés)		Mérsékelt földöv (ism.)	Szivattyúk, görbe szívó
34. hét	Ismétlés	Ismétlés	Ismétlés		Ismétlés	Ismétlés a villamos gépekről

Hetek	V–VI. osztályok közös órái			
	Történelem és állampolgári ismeretek	Olvasás	Természetráajz	Gazdaságtan
1. hét	Árpád, Szent István, a te-lekkönyv	2–10 olvas-mányok olva-sása	Kutya, macska, ló, szamár (is-métlés)	Őszi szántás és vetés
17. hét	A mohácsi vész, II. La-jos, az adók-ról	72–83 termé-szetráajzi ol-vasmányok	A gólya, vad-kacsa, liba. Halak.	Gyakorlati oktatás ⁸⁸
34. hét	Ismétlés	Ismétlés	A gyógynövé-nyek	

⁸⁸ A fiúk esetében évszakonként konyhakerti növények, csemeték gondozása. A lányok feladata a termények értékesítése.

5. táblázat: I–III. osztály órarendje az 1935/36. tanévben⁸⁹

Tanítási órák délelőtt								
Na p	Osztá- lyok	8–8:30	8:30–9	9–9:30	9:30–10	10–10:30	10:30–11	11–11:30
H	I-II.	Szt. ⁹⁰	Szt.	Beszéd és ért. gyak.		Ének	Testnevelés	
	III.	Szt-i feladatot ír		Fogal- maz				
K	I-II.	Szt. felada- tot ír	Szt.	Beszéd ért. gyak.	Nyelvi magya- rázat	Szépírás		
	III.	Szt.	Csend- ben olvas	Nyelvi magya- rázat	Hibák javítása csendben	Szépírás		
Sz	I-II.	Szt.		Szt. pél- dákat ír	Beszéd és ért. gyak.		Másol csendben	
	III.	Szt példákat dol- goz ki		Szt.	Beszéd és értelem gyakorlatos rajz		Fogal- mazás	Gazda- ságtan
Cs	I-II.	Szt.		Olvas csendben	Olvas- mány tárgyalás	Fogalmaz csendben	Helyes- írás	Testneve- lés
	III.	Olvas csendben		Szt.	Szt fel- adatot ír	Olvas- mány tárgyalás		
Szo	I-II.	Szt. felada- tot ír	Szt.		Olvasás csendben	Fogalma- zás, he- lyesírás		Katekiz- mus
	III.	Szt.	Számol csendben		Nyelvi magya- rázat	Fogalma- zás csendben	Fogal- mazás	Kézimunk ál

Tanítási órák délután				
Nap	Osztály	14–14:30	14:30–15	15–16
H	I-II.	Olvasmány és tárgyalás		Csendben olvasás
	III.	Olvasás csendben		Olvasmány tárgya- lása
K	I-II.	Biblia		Kézimunkál
	III.	Kézimunkál		Biblia
Sz	I-II.	Az általános ismétlő iskolások oktatása		
	III.			
Cs	I-II.	Rajz		Kézimunka
	III.			
Szo	I-II.	Katekizmus		Kézimunkál
	III.	Kézimunkál		Katekizmus

⁸⁹ RKEGY/86/b. A károlyfalvai róm. kath. elemi népiskola I-III. osztályának az 1935/36. iskolai évre szóló részletes órarendje.

⁹⁰ Számtan rövidítése.

